

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • sayı/issue • (Aralık/December): 566-587

**Tecrübe, Paradigma ve Gelecek Öngöruları ile Bir
İmam Hatip Okulu Tasavvur Etmek**

*Envisioning an Imam-Hatip School with Experience,
Paradigm and Future Predictions*

Ali Kemal ACAR

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü
Dr., Ministry of National Education General Directorate of Religious Education.
Ankara/Türkiye

✉ racalamekila@hotmail.com orcid.org/0000-0001-7011-5864

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 11.12.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2023

Atıf: Acar, Ali Kemal. “Tecrübe, Paradigma ve Gelecek Öngöruları ile Bir İmam Hatip Okulu Tasavvur Etmek”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/2 (Aralık 2023), 566-587. <https://doi.org/10.52637/kiid.1358265>

Cite as: Acar, Ali Kemal. “Envisioning an Imam-Hatip School with Experience, Paradigm and Future Predictions”. *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/2 (December 2023), 566-587. <https://doi.org/10.52637/kiid.1358265>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid>• kiid@aku.edu.tr

© Ali Kemal ACAR | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Tecrübe, Paradigma ve Gelecek Öngörülerini ile Bir İmam Hatip Okulu Tasavvur Etmek

Öz

Din, sekülerizmin hâkimiyetine rağmen varlığını korumakta -farklı görüşler olsa da- gelecekte de korumaya devam edecektir. Eğitim ise hayat boyu niteliği kazanan farklı alternatiflerle erişim imkânı bulan, zaman ve zemine çok da ihtiyaç duymayan, teknoloji ağırlıklı bir sürece evrilmektedir. Din ve eğitim gibi iki kadim olgunun kesişimi olarak nitelendirilebilecek olan din eğitimi ve bunun somutlaşmış bir biçimi olarak imam hatip okulları farklı bir zeminde yer almaktadır. Bu kurumlar hem sabiteleri hem değişimi birlikte mezcedecek özellikleri haizdir. Çalışmada imam hatip okullarının öne çıkan özellikleri merkezinde, bugünün hâkim paradigmalarından ve geleceğin eğitim öngörülerinden hareketle bu okullar için bir sentez oluşturulmaya çalışılmıştır. Okullara yönelik dün, bugün ve yarın kurgusuyla bütüncül bir perspektif denemesi yapılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Doküman incelemesi yapılmış, elde edilen veriler ayrıca içerik analiziyle incelenmiştir. Araştırmada elde edilen verilerle karşılaştırma, yorum, varsayım, çıkarıma ve değerlendirmelere gidilmiştir. Konuyla ilgili fikir ve uygulamalar, bu veriler çerçevesinde anlaşılmalı ve araştırılmaya çalışılmıştır. Çalışmayı zamansal olarak bu bütüncül yaklaşım farklı kılmaktadır. Kısmen ilgili olsa da üç farklı alan, imam hatip okullarının dün, bugün ve yarını çerçevesiyle bir araya getirilmiştir. İlki, güne kadar imam hatip okullarının öne çıkan özellikleri ve görece sorun alanlarıdır. İkincisi bugün hâkim olan paradigmalardır. Üçüncüsü ise geleceğin eğitim öngörüleridir. Nihayetinde dünün tecrübesi, bugünün değerler dizisi ve gelecek öngörüsü ile okullar için bir model denemesi yapılmıştır. İmam hatip okulları farklı bakış açılarıyla birbirine zıt görüşlerle ele alınan gelen kurumlar olmuştur. Cumhuriyet dönemi tecrübesinin tüm olumlu ya da olumsuz gelişmelerini yaşamıştır. Tüm bu tartışmaların dışında sosyo-kültürel yapıdan etkilendiği gibi okulların etkilediği alanlar da var olagelmıştır. Bu yönüyle tecrübe barındıran eğitim kurumlarıdır. İdeolojik yaklaşım, fonksiyon, tercih, kimlik, memnuniyet, akademik başarı ve meslek dersleri okullarda öne çıkan başlıklardır. Bugüne hâkim paradigmalara ise içinde yaşanan atmosfer benzetmesiyle ele alınabilir. Çoklu etkileşimden söz edilebilse de bütünün içindeki küçük yerinde okullar açısından etkilenmenin daha ağırlıklı olacağı da kestirilebilir. Tüketim, bireycilik, yalnızlaşma, özgürlük, dini ve din içi çoğulculuk, sanallaşma, teknoloji, kentleşme, dini akımlar ve sekülerleşmenin bugünün toplumunun başat değerleri olduğu belirlenmiştir. Gelecek öngörülerinde odak kavramın teknoloji olduğu görülebilmektedir. Teknolojinin yoğun kullanımı tüm yönleriyle hayatı değiştirmektedir. Gelecek karmaşıklığın yanında belirsizliği de ihtiva etmektedir. Muhtemeldir ki teknolojinin getireceği değişimle "insan" ikincil kılınmaya, insana dair tüm değerler de uluslararası kuruluşlar ve çok uluslu şirketlerin değerleriyle ikame edilmeye çalışılacağı benzetilmektedir. Teknolojiye "herşey" anlamı yüklenmemeli diğer yandan gelişmeler değersizleştirilmemelidir. Teknolojinin hayatı kolaylaştırdığı gibi zorlaştıracığı hususların da varlığı gözden uzak tutulmamalıdır. Eğitim açısından da teknoloji önemli roller üstlenecektir. Erişim, katılım, kalite, öğretim programları, akademik başarı gibi eğitim bileşenlerinde de değişim kaçınılmaz olmaktadır. Bu yönüyle okullarda teknoloji bağımlılığına yönelik erken yaşlardan itibaren önlemler alınması gerekmektedir. Nihayetinde gelecekte teknolojiye ayak uydurabilecek bireylerin varlığı önem arz edecektir. Eğitim tamamıyla teknolojinin hegemonyasına bırakılmamalı, insan faktörü her zaman için merkezi bir rol almalıdır. Öğrenmenin zaman ve zemini aşan boyutu da dikkate alındığında öğrenenin merkezde olduğu fakat sabitelerin varlığının da önemsendiği bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Gelecek öngörülerinde teknolojinin, eğitimin felsefe, program, mekân ve zaman sınırlarını aşan özellikleriyle piyasanın istediği bir bireyi hedeflediği bulgulanmıştır. Nihayetinde imam hatip okulları için dün, bugün ve yarın perspektifinde din ve ahlaktan beslenen insanın merkezde olduğu, teknolojinin araçsallaştırıldığı bir yaklaşım geliştirilmesi gerekliliğine ulaşılmıştır. Bununla birlikte eğitimde araç olarak teknolojinin ihtiyaçlar çerçevesinde etkin ve verimli kullanımı zorunluluk arz etmektedir. Teknolojinin eğitime sunacağı katkılardan azami derecede yararlanmak gerekecektir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, İmam Hatip Okulları, Eğitim, Gelecekte Eğitim, Paradigma.

Envisioning an Imam-Hatip School with Experience, Paradigm and Future Predictions

Abstract

Religion maintains its existence despite the dominance of secularism even if there are different opinions and will continue to do so in the future. Education, on the other hand, is evolving into a technology-oriented process that provides access to different alternatives that gain lifelong quality and does not require much time and space. Religious education, which can be described as the intersection of two ancient phenomena such as religion and education, and imam-hatip schools as its embodied form, are on a different ground. These institutions have the characteristics of combining both constants and change. In the study, an attempt was made to create a synthesis for these schools, focusing on the prominent features of Imam Hatip schools, based on today's dominant paradigms and future educational predictions. A holistic perspective was attempted for schools with the framework of yesterday, today and tomorrow. Qualitative research method was preferred in the study. Document analysis was conducted and the obtained data was also examined with content analysis. Comparisons, interpretations, assumptions, inferences and evaluations were made with the data obtained in the research. Ideas and practices on the subject have been tried to be understood and researched within the framework of this data. This holistic approach makes the study different in terms of time. Although partially related, three different fields are brought together within the framework of the past, present and future of imam-hatip schools. The first is the prominent features and relative problem areas of imam-hatip schools until yesterday. The second are the paradigms that dominate today. The third is the education predictions of the future. Finally, a model trial was made for schools with yesterday's experience, today's set of values and future predictions. Imam hatip schools have been institutions that have been discussed from different perspectives and with opposing views. It has experienced all the positive or negative developments of the Republic period experience. Apart from all these discussions, there have also been areas affected by schools as well as by the socio-cultural structure. They are educational institutions with experience in this aspect. Ideological approach, function, preference, identity, satisfaction, academic success and vocational courses are the prominent topics in schools. The dominant paradigms today can be discussed with the analogy of the atmosphere we live in. Although multiple interactions can be talked about, it can be predicted that the impact will be more intense for schools, with their small place in the whole. It has been determined that consumption, individualism, isolation, freedom, religious and intra-religious pluralism, virtualization, technology, urbanization, religious movements and secularization are the dominant values of today's society. It can be seen that the focal concept in future predictions is technology. Intensive use of technology changes life in all aspects. The future contains complexity as well as uncertainty. It is likely that with the change that technology will bring, "human" will be made secondary and all human values will be replaced with the values of international organizations and multinational companies. Technology should not be interpreted as "everything", on the other hand, developments should not be devalued. While technology makes life easier, it should also not be overlooked that it can make life difficult. Technology will also play important roles in terms of education. Change is inevitable in educational components such as access, participation, quality, curriculum and academic success. In this respect, precautions should be taken against technology addiction in schools from an early age. Ultimately, the existence of individuals who can keep up with technology will be important in the future. Education should not be left entirely to the hegemony of technology, the human factor should always have a central role. Considering the dimension of learning that transcends time and place, there is a need for an approach in which the learner is at the center but the existence of constants is also taken into consideration. In future predictions, it has been found that technology targets an individual desired by the market, with its features that transcend the boundaries of philosophy, program, space and time of education. Ultimately, it has been reached that it is necessary to develop an approach for Imam Hatip schools, in which people, nourished by religion and morality, are at the center and technology is instrumentalized, in the perspective of yesterday, today and tomorrow. However, it is imperative to use technology as a tool in education effectively and efficiently within the framework of needs. It will be necessary to make maximum use of the contributions of technology to education.

Keywords: Religious Education, Imam Hatip Schools, Education, Education in the Future, Paradigm.

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz dönem farklı isimlerle anılsa da daha çok postmodern dönem olarak nitelenmektedir. Bu dönemde din, merkezi olmasa da gücünü koruyan yapısıyla varlık göstermektedir. Merkezi rolünü sekülerizm almasına rağmen dinin varlığını koruduğu ve koruyacağına dair görüşler ön plandadır.¹ Eğitim ise kitleselleşen, hayat boyu sürdürülen yapısıyla zaman ve zemine ihtiyaç duymamakta, teknoloji ağırlıklı bir niteliğe bürünmektedir.² İki olgu da siyasi, ekonomik, hukuki vb. birçok yapıyla etkileşim göstermektedir. Din ve eğitim gibi iki kadim olgunun kesişimi olarak din eğitimi ve bunun somutlaşmış biçimiyle imam hatip okulları farklı bir zeminde yer almaktadır. Bu okullar hem sabiteleri hem değişimi birlikte mezcedecek özellikleri haizdir. Bu yönüyle imam hatip okulları da sadece bir okul değil arkasında birçok kurumu, toplumsal yapıyı, siyasal tercihi, sosyo-kültürel yapıyı resmeden özelliklere sahiptir.

İmam hatip okulları farklı bakış açılarıyla birbirine zıt görüşlerle ele alınan gelen kurumlar olmuştur. Bu kurumlar Cumhuriyet dönemi tecrübesinin tüm olumlu ya da olumsuz gelişmelerini yaşamıştır. Siyasal değişikliklerden doğrudan etkilenmiş, birçok kez gündemde yer almış, rejime tehdit ya da okul olmanın ötesinde anlamlar taşıdığı öne çıkarılmıştır.³ Eğitim sisteminin bir parçası olmasına ve niceliğiyle sistemde küçük yer etmesine rağmen okullar tartışmaların merkezinde yer almış ve almaya da devam edeceği benzenmektedir.

Tüm bu tartışmaların dışında sosyo-kültürel yapıdan etkilendiği gibi okulların etkilediği alanlar da var olagelmıştır. Bu yönüyle tecrübe barındıran eğitim kurumlarıdır. İmam hatip okullarının serencamı üzerinden ülkenin yaşadığı gelişmeleri okumak da mümkün görünmektedir. Nihayetinde siyasetten fazlaca etkilenen kurumlar olmuştur.⁴ Buna ideolojik yaklaşımlar da eklendiğinde farklı algılara imkân verebilmiştir.

Günümüzde hâkim paradigmlar ise içinde yaşanan atmosfer benzetmesiyle ele alınabilir. Her ne kadar çoklu bir etkileşimden söz edilebilse de bütünün içindeki küçük yeriyle okullar açısından etkilenmenin daha ağırlıklı olacağı kestirilebilir. Okullar; toplumsal, kurumsal ve bireysel yönleriyle ve eğitim gibi içinde buldukları sistemlerle ulusal-uluslararası tüm gelişmelerden etkilenmektedir. Teknolojinin yoğun kullanımı tüm yönleriyle hayatı değiştirdiği gibi erişim, katılım, kalite, öğretim programları, akademik başarı gibi eğitimin tüm bileşenlerinde de değişimi beraberinde getirebilmektedir. Bireyin öne çıkarılması, tüketimin ısrarla teşviki, özgürlüğün sınır tanımazlığı gibi tüm gelişmelerin de benzer etkileriyle eğitim sisteminde değişimlere kaynaklık ettiği görülebilmektedir.

Gelecek ise merak, bilinmezlik, algı ve manipülasyonlar, ileri teknoloji, karamsarlık ya da iyimserlik gibi birçok kavramla ele alınmaktadır. Yapay zekâ, distopya ve üstinsan gibi kavramsallaştırmalar öne çıkarılmaktadır.⁵ Gelecekteki eğitim söz konusu olduğunda teknolojinin odak kavram olduğundan hareket edilebilir. Eğitimin teknolojiyle var olan ilişkisi daha da yoğunlaştırılacaktır. Muhtemeldir ki "insan" ikincil kılınmaya, insana dair tüm değerler de uluslararası kuruluşlar ve çok uluslu şirketlerin değerleriyle ikame edilmeye çalışılacağına benzenmektedir.⁶ Yapay zekânın eğitime yansımaları, ihtiyaç duyulacak beceri ve

¹ Alper Yağcı, "Türkiye'de Bireylerin Sol-Sağ Ayrımına Göre Konumlanışı: Dünya Değerler Araştırması 1990-2018 Verilerinin İncelenmesi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 10/1 (2022), 43.

² Harun Er vd., "Toplum 5.0 Sürecinin Gelişimi ve Eğitime Etkisinin Değerlendirilmesi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39 (2021), 57.

³ Ruhi Sarpkaya, "Köy Enstitülerinden Sonra İmam-Hatip Liseleri", *Toplum ve Demokrasi* 2/3 (2008), 26.

⁴ Atiye Emiroğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi Bağlamında İmam Hatip Okulları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016), 217.

⁵ Sıla Kozacıoğlu, *Toplum 5.0 ve Yapay Zekâ Bağlamında Gerçekleşen Toplumsal Dönüşümün Sosyolojik Analizi* (Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 124.

⁶ Selim Uçak - H. Haluk Erdem, "Eğitimde Yeni Bir Yön Arayışı Bağlamında "21. Yüzyıl Becerileri ve Eğitim Felsefesi"", *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020), 88.

yetkinlikler, gelecekte bireylerin özellikleri ve eğitimin kazandırması gerekenler gibi hususlar bu bağlamda öne çıkmaktadır.

Çalışma buradan hareketle tespit ve değerlendirme yapmaya, öngörü ve önerilerde bulunmaya matuf olarak yapılmıştır. Üç farklı alan, imam hatip okullarının dünü, bugünü ve yarını bütünlüğünde bir araya getirilmiştir. Alanlardan ilki, imam hatip okullarının güne kadar öne çıkan özelliklerinden oluşmaktadır. Bu özelliklerin, okulların görece sorun alanları olarak da ele alınmasını mümkün kılmaktadır. İkincisi bugün hâkim olan paradigmalardır. Bu alan okulların da içinde bulunduğu atmosferi tanımlama çabası olarak anlaşılabılır. Sonuncusu ise geleceğin eğitim öngörüleridir. Öngörüler, imam hatip okullarını da içine alacak biçimiyle geniş bir perspektifte değerlendirilmeye çalışılmış, “Geleceğin eğitiminde imam hatip okulları” gibi bir indirgemeye gidilmemiştir. Gelecekteki eğitimin genel özelliklerine odaklanılmıştır. Nihayetinde sonuç kısmında dünyanın tecrübesi, bugünün değerler dizisi ve gelecek öngörülerini ile bir sentez oluşturulmaya çalışılmış, okullar için bir tasavvur denemesi yapılmıştır. Bunu, okullar için politika önerileri oluşturma gayreti olarak da değerlendirmek mümkündür. Literatürde imam hatip okullarının dünü ve/veya bugününe yönelik çalışma sayısı oldukça yüksektir. Okullarla ilgili dün, bugün ve yarına yönelik daha dar bir konu kapsamında yapılan çalışma sayısı ise birkaçı geçmektedir.⁷ Bu yönüyle geleceği de içine alacak şekilde bütüncül bir yaklaşımla konuyu ele alan bir çalışmanın olmayışı hareket noktası olmuştur. Çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Doküman incelemesi yapılmış, elde edilen veriler ayrıca içerik analiziyle incelenmiştir. Araştırmada elde edilen verilerle karşılaştırma, yorum, varsayım, çıkarsama ve değerlendirmelere gidilmiştir. Konuyla ilgili fikir ve uygulamalar, bu veriler çerçevesinde anlaşılmasına ve araştırılmasına çalışılmıştır.

1. DÜNYA TECRÜBESİ

1.1. İmam Hatip Okullarına Yaklaşımlar

Cumhuriyet dönemi boyunca laiklik; dini, din eğitimi ve dolayısıyla imam hatip okullarını etkileyen başat bir faktör olmuştur. Zaman içinde katı bir yaklaşımdan din ve vicdan hürriyetine evrilen, özgürlükçü bir laiklik anlayışının zemin bulduğundan söz edilebilir.⁸ Burada lineer bir gelişmeden değil şartlara göre değişen bir çeşitlilikten söz etmek daha doğru olacaktır.

Demokratikleşme, komünizm vb. uluslararası etkiler,⁹ din-devlet-toplum ilişkileri gibi değişimler de okulların sürdürülebilirliğinde etken olmuştur.¹⁰ İmam hatip okullarına yaklaşımlar bu süreçte çeşitlilik göstermiştir. Olumsuz yaklaşımlarda; araç olarak kullanıldığı sıklıkla öne çıkarılmıştır. İdeolojik mücadele aracı, İslamlaşmanın hizmet aracı, radikal dini ya da siyasi akımlara karşı kalkan olma, dinin kontrolü¹¹ vb. bunlara örnek olarak verilebilir.¹² Cumhuriyetin temel değerleriyle barışık olmadıkları,¹³ rejime tehdit oluşturdukları vurgulana gelmiştir.¹⁴ Devamında toplumsal farklılıklarla çatışmaya kaynaklık edebileceği,¹⁵ sürekli bir gerilim kaynağı olarak görüldüğü belirtilir.¹⁶ Varlıkları ve

⁷ Bkz. İhsan Tokar – Celal Özcan, “Laiklik ve Sekülerleşme Bağlamında İmam Hatip Liselerinin Dünü, Bugünü, Yarını”, *Eskiye* 35 (2017).

⁸ Gülşen Sayın, *Türkiye’de Laiklik Anlayışı ve Din Eğitimi Uygulamalarına Yansıması (1982-2013)* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 127.

⁹ Sinan Ateş, *Cumhuriyet Döneminde Din Politikası ve Din-Siyaset İlişkisi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 240.

¹⁰ İrfan Bozan, *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri... Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı* (İstanbul: Tesev Yayınları, 2007), 48.

¹¹ Ayşe Zişan Furat, “2002 Sonrası Türkiye’yi Tanımlamak/Tanımlamak: Batı Akademisinde İmam Hatip Liseleri Algısı”, *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2017), 111.

¹² Furat, “2002 Sonrası Türkiye’yi Tanımlamak/Tanımlamak: Batı Akademisinde İmam Hatip Liseleri Algısı”, 111.

¹³ Sarpkaya, “Köy Enstitülerinden Sonra İmam-Hatip Liseleri”, 26.

¹⁴ Kaymakcan, Recep - Aşlamacı İbrahim. “İmam-Hatip Liseleri Literatürü Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/22 (2011), 79.

¹⁵ Sarpkaya, “Köy Enstitülerinden Sonra İmam-Hatip Liseleri”, 26.

görünürlüklerinin artması dinseliliğin geri dönüşü olarak da okunabilmektedir.¹⁷ Bu yaklaşımın eğitime uygulamasında ise seküler eğitim kurumlarına alternatif oldukları ileri sürülmüştür.¹⁸ Mesleki alanla sınırlandırılması gerektiği vurgulana gelmiştir.¹⁹ Her ne kadar farklı değişkenler olsa da asıl etken siyasi konjonktür olmuştur.²⁰ Okullar üzerinden siyaset yapılıması varlıklarının sürekli sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.²¹ Tabiatıyla tüm bu suçlamalar, okulların tehdit olmadıklarını ispat çabasıyla karşılık bulmuştur.²² Siyasete kaynaklık etmediği, politize kuşakların yetiştirilmediği vurgulanmıştır.²³ Din görevlisi yetiştirmek üzere açıldıkları, bir eğitim kurumunun ötesinde anlam taşıdığı,²⁴ dinin suiistimaline imkân vermedikleri, diğer okullardan farklarının olmadığı belirtilmiştir.²⁵ Tek tip bir nesle kaynaklık etmediği, radikal dindarların yetişmediği,²⁶ dünyevi alanla bütünleşmelerine rağmen gelenekselleşmiş karşı duruşu da ikna edemedikleri ifade edilmektedir.²⁷ Her ne kadar olumsuzluklar var olagelse de okullar hakkında farklı düzenlemelerin varlığı değişime açık bir alan görünümü de sağlamaktadır.²⁸ Okulların politik tartışmaların dışına taşınması istenmektedir.²⁹ Nihayetinde siyasi ve ideolojik yaklaşımlar kurumları tartışma odağı kılmakta ve istenen hizmetin verilmesine de engel olabilmektedir.³⁰

1.2. Öne Çıkan Özellikleriyle İmam Hatip Okulları

Siyasi ve ideolojik yaklaşımların baskınlığı okullara dair birçok konuda eleştiri ve savunuları beraberinde getirmiştir. Süreç içerisinde farklı nedenlerin oluşturduğu sorunlar da buna eklendiğinde bazı konuların öne çıktığı görülebilmektedir. Bu yönüyle okullarda; fonksiyon, tercih, kimlik, memnuniyet, akademik başarı ve meslek dersleri konularının ele alınması gerekli görülmüştür.

İmam hatip okulları günümüzde üç fonksiyon üstlenmektedir. İlki mesleğe hazırlaması, ikincisi din eğitimi vermesi ve üçüncüsü de yükseköğretime hazırlıktır. Zaman içinde mesleğe hazırlamanın din eğitime evrildiği belirtilebilir.³¹ Okulların, din eğitimi ve yükseköğretime hazırlık biçimindeki ikili fonksiyonu oldukça baskın görünmektedir.³² Üniversite tercihlerinde ilahiyat alanının görece az tercih edilmesi de buna işaret olarak ele alınabilir.³³

-
- ¹⁶ Subaşı, Necdet. "İmam Hatip(li)ler Üzerine: Teolojik Birikimin Modern Kaynakları", *Değerler Eğitimi Dergisi* 2/6 (2004), 116.
- ¹⁷ Subaşı, "İmam Hatip(li)ler Üzerine: Teolojik Birikimin Modern Kaynakları", 126.
- ¹⁸ Furat, "2002 Sonrası Türkiye'yi Tanımlamak/Tanımlamak: Batı Akademisinde İmam Hatip Lisesi Algısı", 109.
- ¹⁹ Emiroğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi Bağlamında İmam Hatip Okulları*, 216.
- ²⁰ Tuncay Karateke, "2012 Sonrası MEB İstatistiklerinde İmam Hatip Ortaokulları/Liseleri Üzerine Bir Değerlendirme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10/4 (2021), 3880.
- ²¹ Zengin, Mahmut. "Modern Türkiye'de Din ve Eğitim Politikaları Ekseninde İmam Hatip Okulları Üzerine Bir Analiz", *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2017), 52.
- ²² Subaşı, "İmam Hatip(li)ler Üzerine: Teolojik Birikimin Modern Kaynakları", 117.
- ²³ Rüstem Erkan - Harika Akçayöz, "Siyasi İslam Tartışmaları Açısından İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Demokratik Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 27/2 (2003), 199.
- ²⁴ Fatih Genç, "2023 ve 2071 Türkiye'sinde İmam Hatip Liseleri", *Eğitime Bakış* 35 (2015), 23.
- ²⁵ Emiroğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi Bağlamında İmam Hatip Okulları*, IX.
- ²⁶ Taha Akyol, *Modernleşme Sürecinde Türban* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2008), 170.
- ²⁷ Bedri Mermutlu, "İmam-Hatip Liselerinin Seküler Açmazı", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 38 (2008), 94.
- ²⁸ Emiroğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi Bağlamında İmam Hatip Okulları*, 217.
- ²⁹ Fatih Çınar, "İmam Hatip Liselerinden Beklentiler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/60 (2018), 1259.
- ³⁰ Sümeyra Bilecik, "Eğitime Siyasi Ve İdeolojik Yaklaşımlar Bağlamında Köy Enstitüleri ve İmam Hatip Okulları", *Mütefekkir* 3/6, (2016), 346.
- ³¹ Zengin, "Modern Türkiye'de Din ve Eğitim Politikaları Ekseninde İmam Hatip Okulları Üzerine Bir Analiz", 52-53.
- ³² Fatih Çınar, "1924'ten 2000'e Kadar Uygulanmış Olan İmam Hatip Lisesi Öğretim Programlarının Analizi ve Karşılaştırılması", *Milli Eğitim* 197 (2013), 205.
- ³³ Çınar, "İmam Hatip Liselerinden Beklentiler", 1257.

Üniversitenin her bölümüne girebilme imkânı, öğrenci sayısındaki nicelik artışı ve müfredatın liseninkine yaklaştırılması değişimde etkili görünmektedir.³⁴ Modernleşmenin etkisiyle genel dini bilgi alınması yeterli görülmemekte mesleğe yönelim ise daha geri planda kalmaktadır. Bu durum imam hatip okullarının genel liseye dönüşümü olarak nitelenebilmektedir.³⁵ Bununla birlikte meslek lisesi hüviyetini kaybettiğini iddia etmek de mümkün görünmemektedir.³⁶

Okulun dönüşüm yapmadığı, gelir, yaşam biçimi, ideoloji farklılığı gibi hususların eğitim tercihlerini etkilediği belirtilebilir.³⁷ Ailenin tercihleri nihayetinde çocuğu da etkilemektedir.³⁸ Milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı olarak kendini tanımlayan ailelerin çocukları bu okulları tercih etmektedirler. Öğrenciler yönüyle diğer okul türleriyle büyük bir farklılaşma yaşanmamaktadır.³⁹ Öğrencilerin özellikleri, beklentileri, öncelikleri, hayata bakışları doğal olarak içinde bulunulan çağdan da etkilenmektedir.⁴⁰ Farklı kimlik özellikleri taşıdıkları değerlendirildiği⁴¹ gibi farklılaşmadan ziyade bütünleşmenin hâkim olduğu da öne çıkarılmaktadır.⁴² Bu okullarda eğitim gören öğrenciler her ne kadar kendilerini imam hatipli olarak tanımlayarak farklılığa gönderme yapsalar da diğer gençlerden ayrılmayı da istememektedirler.⁴³ Katsayı, başörtüsü gibi sorunların bertarafı, aidiyet duygusunu da etkilemektedir. Bu yönüyle kimlik, eski mezunlar kadar önemli görülmemektedir.⁴⁴

Diğer okul türlerindeki öğrencilerle karşılaştırıldığında imam hatipli öğrencilerin daha homojen diğerlerinin ise çeşitlilik barındırdığı belirtilmektedir. Bazı konularda da farklılaşmalar söz konusudur.⁴⁵ Vatan, millet, devlet ve ümmet kavramları değerlidir.⁴⁶ Siyasete ilgi düşüktür.⁴⁷ İmam hatiplilik algısı ile gerçeklik arasında fark olduğu da belirtilmektedir.⁴⁸ Geçmiş dönemde yaşanan katsayı, başörtüsü vb. uygulamalar zihinlerde rövanş tesiri de uyandırmamış, ötekileştirici bir yaklaşıma da evrilmemiştir.⁴⁹ İmam hatipte üç kimliğin öne çıktığı bir başka araştırmada konu edilmiştir. Buna göre; politik, dini ve apolitik (akademik kaygı ve din eğitimi) üçlü bir tasnif ön plana çıkmaktadır. Apolitik grup ağırlığı oluşturmaktadır. Nihayetinde bu grubun akademik kaygıları ve din eğitimi alma

³⁴ Sarpkaya, "Köy Enstitülerinden Sonra İmam-Hatip Liseleri", 25.

³⁵ Mermutlu, "İmam-Hatip Liselerinin Seküler Açmazı", 92.

³⁶ Kurtuluş Öztürk, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin İmam Hatip Lisesi Tercih Nedenleri", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 57 (2023), 58.

³⁷ Erkan - Akçayöz, "Siyasi İslam Tartışmaları Açısından İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Demokratik Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi", 199.

³⁸ Şükrü Türköz, *Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde İmam Hatip Liselerinin Rolü: Mezunlar Üzerine Bir Araştırma* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 233.

³⁹ Rıza Altun, "Fen Lisesi ve İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri (Samsun Örneği)", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2015), 218-219.

⁴⁰ Zeynep Bircan, "Yeni Bin Yılın İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Eğitimden Beklentileri ve Teknoloji Kullanımı İle İlgili Görüşleri-Konya Örneği", *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2017), 487.

⁴¹ Şükrü Türköz, "'İmam Hatiplilik' Kimliğinin Belirleyici Unsurları", *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi* 6/6 (2021), 1211.

⁴² Mermutlu, "İmam-Hatip Liselerinin Seküler Açmazı", 92.

⁴³ Ümmügül Betül Kamburoğlu, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Benlik Ve Kurum Algıları: "Öteki" Olmadan "İmam Hatipli" Olmak Mümkün Mü?", *100. Yılında İmam Hatip Liseleri Uluslararası Sempozyumu*, ed. Recep Kaymakcan vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 388.

⁴⁴ Sena Ay, *Velilere Göre İmam Hatip Liselerindeki Din Eğitimi (İstanbul Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 122-123.

⁴⁵ Erkan - Akçayöz, "Siyasi İslam Tartışmaları Açısından İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Demokratik Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi", 199.

⁴⁶ İbrahim Aşlamacı - Muhammed Karmış, "Okul Yöneticilerine Göre İmam Hatipli Vizyonu Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2020), 90.

⁴⁷ Türköz, *Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde İmam Hatip Liselerinin Rolü: Mezunlar Üzerine Bir Araştırma*, 234.

⁴⁸ Emre Altıntaş, *Türkiye'de 2002 Sonrası Din Eğitimi Tartışmaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 192.

⁴⁹ Zehra Işık, "Bir Öteki Olarak İmam-Hatiplilerin Öteki Algısı ve Ötekine Yönelik Tutumları", *Değerler Eğitimi Dergisi* 20/43 (2022), 92.

istekleri baskındır.⁵⁰ Okullarda siyasal değil eğitim merkezli yaklaşımın hâkim olduğu değerlendirilmektedir.⁵¹ Son dönemde okullarda muhafazakâr modernist bir tutum yaygınlık kazanmıştır.⁵² Farklı bir ifadeyle modern ve muhafazakâr değerlerin iç içe geçtiği melez bir yapı söz konusudur.⁵³

İmam hatip okullarına öğrenci alımlarında öğrencinin kendi isteği ve veli isteği ağırlığı oluşturmaktadır. Sonrasında farklı lise türüne yerleşemediği için kayıt yaptıran öğrenciler bulunmaktadır.⁵⁴ İlk sırayı kendi isteği almakla birlikte ikinci ve üçüncü sıra değişebilmektedir.⁵⁵ Bu dönem için aile ya da arkadaş çevresinin okul tercihlerinde etkili olduğu gözden kaçırılmamalıdır.⁵⁶

Okulların tercih edilmesinde dini daha iyi öğrenme isteği öne çıkmakta, din görevliliği ise görece tercih edilmemektedir.⁵⁷ Din eğitimi, okulun koruyucu görülmesi, karma eğitimin olmaması; proje okulları için de akademik başarı kriteri tercihte etkili hususlardandır.⁵⁸ Memnuniyetsizlikte ise kendi isteği ile gelmeme, derslerin zorluğu, meslek derslerinin üniversite sınavında etkisinin olmaması, din görevliliğinin düşünülmemesi sebepler olarak belirtilebilir.⁵⁹

İmam hatip okullarıyla ilgili öne çıkan hususlardan biri de nicelik ve nitelik olarak değerlendirilebilir. Fiziki imkânlar ve öğrenci sayıları artsa da öğrenci ve eğitim kalitesinin düşük olduğu iddia edilmektedir.⁶⁰ Öğrenci sayılarındaki artışın da artık yerini duraklamaya bıraktığı belirtilmektedir.⁶¹ Diğer yandan akademik başarı üzerinden okullar geçmiş ve bugün kıyaslamaları ile kendi özelinde ele alınmaktadır. Diğer okul türleriyle de karşılaştırmalar yapılmaktadır. İdeolojik bir bakış açısıyla bütünlük gözetilmeden okulların başarısız olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.⁶² Diğer yandan proje okulları ile akademik başarının yanında teknoloji, sanat, spor gibi alanlarda da öne çıkıldığı değerlendirilmektedir.⁶³ Niteliğin merkezde olduğu tedbirlerin alınması istenmekte,⁶⁴ özellikle geçmiş başarılarla yönetici ve öğretmen özverisine dikkat çekilmektedir.⁶⁵

Meslek derslerinin üniversite sınavına yönelik etkisi vurgulanan hususlardandır.⁶⁶ Bu ders grubundan zorlanıldığı ve memnun olunmadığı öğrenciler tarafından belirtilmektedir.⁶⁷

⁵⁰ Fatma Betül Yalçınkaya, *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Deneyimleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 200-201.

⁵¹ Şükrü Türköz, "Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde İmam Hatip Liselerinin Rolü", *Talim* 5/1 (2020), 18.

⁵² M. Kemal Çoşkun - Burcu Şentürk, "Gelenekçilikten 'Muhafazakâr Modernliğe': İmam Hatip Okulları Örneği", *Mülkiye* 34/268 (2010), 249.

⁵³ Çoşkun - Şentürk, "Gelenekçilikten 'Muhafazakâr Modernliğe': İmam Hatip Okulları Örneği", 262.

⁵⁴ Şuayip Özdemir - Tuncay Karateke, "Öğrencilerin İmam Hatip Liselerini Tercih Etme Nedenleri (Elazığ Örneği)", *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 29.

⁵⁵ Nevzat Gencer, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Okul Aidiyet Duygusu (Çorum Örneği)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (2019), 168.

⁵⁶ Harun Tüysüz vd., "İmam-Hatip Ortaokulu Öğrencilerinin Lise Tercih Yönelimlerini Etkileyen Faktörler (Kartal İlçesi Örneği)", *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2023), 175.

⁵⁷ Ömer Alper Karasubaşı vd., "Öğrenci ve Mezunlarının Perspektifinden İmam Hatip Liselerinin Değerlendirilmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 18/39 (2020), 66.

⁵⁸ Öztürk, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin İmam Hatip Lisesi Tercih Nedenleri", 57.

⁵⁹ Yusuf Batar, "İmam Hatip Lisesinde Çalışan Rehber Öğretmenlerin Öğrencilerin Beklenti ve Sorunlarına İlişkin Tespitleri", *Mesned: İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2019), 419.

⁶⁰ Karasubaşı vd., "Öğrenci ve Mezunlarının Perspektifinden İmam Hatip Liselerinin Değerlendirilmesi", 92.

⁶¹ Karateke, "2012 Sonrası MEB İstatistiklerinde İmam Hatip Ortaokulları/Liseleri Üzerine Bir Değerlendirme", 3881.

⁶² Hülya Özkan, "Algı ve Gerçek Arasında İmam Hatip Okulları: Medyada İmam Hatip Okullarının Başarısının Ele Alınışı Üzerine Bir İnceleme", *Talim* 5/4 (2020), 69.

⁶³ Davut Karaman, "Yöneticilerine Göre Anadolu İmam Hatip Liselerindeki Program Çeşitliliği ve Proje Okul Uygulamasının Değerlendirilmesi", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11 (2021), 34.

⁶⁴ Karasubaşı vd., "Öğrenci ve Mezunlarının Perspektifinden İmam Hatip Liselerinin Değerlendirilmesi", 94.

⁶⁵ Genç, "2023 ve 2071 Türkiye'sinde İmam Hatip Liseleri", 24.

⁶⁶ Tuncay Karateke, "İmam Hatip Lisesi Son Sınıf Kız Öğrencilerinin Üniversite Yönelimleri: Elazığ İli Örneği", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2020), 236.

Arapça ve Kur'an dersleri özellikle zor görülmektedir.⁶⁸ Seçmeli olması durumunda bazı öğrenciler meslek derslerini seçmeyeceklerini belirtseler de⁶⁹ Kur'an dersi bu kapsamda değerlendirilmemektedir.⁷⁰ Diğer derslere daha olumlu bakılmaktadır.⁷¹ Başka bir araştırmada ise meslek dersleri ve öğretmenlerine yönelik metaforik algı olumludur.⁷² Memnuniyet yönüyle meslek dersleri öğretmenlerinin kişiliğine, diğer öğretmenlerin akademik yönüne vurgu yapılmaktadır.⁷³ Memnuniyetsizlikte özellikle derste kullanılan yöntem ve teknikler öne çıkarılmaktadır.⁷⁴ Meslek dersleri öğretmenlerinin rol model olamadıkları,⁷⁵ sevdirme, kalbe girme, benimsetme gibi öğrenci ilişkilerinde eksiklikleri olduğu belirtilmektedir.⁷⁶ Bu yönüyle öğretmen yeterlilikleri, öğretim yöntem ve teknikleri, teknolojinin kullanımı ve dersleri ilgi çekici kılma hususları öne çıkmaktadır.⁷⁷

Literatürde lise kısmında erken dönemde meslek derslerinin geç dönemde kültür derslerinin merkeze alınabileceği değerlendirilir.⁷⁸ İhtiyaç ve sorunları dikkate alan, pratik bilgiler içeren, dini yaşantıya katkı sağlayan yönleriyle meslek dersleri programlarının geliştirilmesi ve yalınlaştırılması gerektiği üzerinde durulur.⁷⁹ Meslek derslerinin din hizmetlerini seçecekler için dikkate alınması gerekliliği öne çıkarılır.⁸⁰ Meslek dersleri öğretmenliğinin ilahiyat eğitiminde kurgusu da ele alınan hususlardandır.⁸¹

2. BUGÜNÜN DEĞERLER DİZİSİ

2.1. Dönemin Genel Özellikleri

Bugünün hâkim değerler dizisi imam hatip okullarını da etkileyen özelliklere sahip görünmektedir. İmam hatip okulları açısından tüketim kültürü, bireycilik, sosyal ilişkilerin zayıflaması, özgürlük, sanallaşma, hızlı yaşam, teknoloji, bilgi kirliliği, kentleşme, tabiatın kopuş, dini akımlar, küresel ve yerel ölçekte ortaya çıkan dini ve din içi çoğulculuğa⁸² anlam arayışı, değerlerin değersizleştirilmesi ve sekülerleşmenin başat değerler olduğu değerlendirilebilir. Tüketim ile var olma arasında ilişki kurulmakta, insan tükettiği kadar var olduğu varsayımına kapılabilmektedir.⁸³ Bu beraberinde gösteriş, konfor, israf vb. kavramlar

⁶⁷ Şahin Çalışkanoğlu, *İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sorun ve Beklentileri (Çorum Örneği)* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 85.

⁶⁸ Esra Sali, *İmam Hatip Liselerindeki Kız Öğrencilerin Sorunları ve Beklentileri (İstanbul-Güngören Örneği)*, (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 237.

⁶⁹ Mustafa Mücahit, "Öğrencilerin Gözüyle İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri ve Meslek Dersleri Öğretmenleri (Sivas İli Örneği)", *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 41/1 (2017), 97.

⁷⁰ Mustafa Fatih Ay – Nimet Züleyha Pingov, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Kur'an-ı Kerim Dersine Yönelik Motivasyonlarının İncelenmesi", *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (2022), 128.

⁷¹ Batar, "İmam Hatip Liselerinde Çalışan Rehber Öğretmenlerin Öğrencilerin Beklenti ve Sorunlarına İlişkin Tespitleri", 420.

⁷² Hümevra Tarhan - Tunçay Karateke, "Proje Anadolu İmam Hatip Liselerinin Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2021), 510.

⁷³ Tarhan – Karateke, "Proje Anadolu İmam Hatip Liselerinin Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi", 511.

⁷⁴ Şerife Ceylan, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Arapça Dersine Karşı İlgilerinin İncelenmesi", *Talim* 6/2 (2022), 145.

⁷⁵ Mücahit, "Öğrencilerin Gözüyle İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri ve Meslek Dersleri Öğretmenleri (Sivas İli Örneği)", 98.

⁷⁶ Sali, *İmam Hatip Liselerindeki Kız Öğrencilerin Sorunları ve Beklentileri (İstanbul-Güngören Örneği)*, 238.

⁷⁷ Mustafa Sarı, "İmam-Hatip Liselerini Tercih Eden Öğrenci ve Velilerin Beklentileri ve Bu Beklentilerin Karşılama Düzeyi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (2021), 118.

⁷⁸ Davut Karaman, *Mesleki Eğitimin Sorunları Bağlamında İmam Hatip Liselerinde Meslek Dersleri ve Öğretimi Üzerine Bir Analiz* (Ankara: International Symposium on Education and Change, 2021), 65.

⁷⁹ Sarı, "İmam-Hatip Liselerini Tercih Eden Öğrenci ve Velilerin Beklentileri ve Bu Beklentilerin Karşılama Düzeyi", 118.

⁸⁰ Fatih İpek, "İmam Hatip Lisesi Öğretmenlerinin Mevcut İmam Hatip Müfredatına ve İmam Hatip Liselerinin Geleceğine İlişkin Görüşleri (Konya Örneği)", *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2017), 563.

⁸¹ Genç, "2023 ve 2071 Türkiye'sinde İmam Hatip Liseleri", 24.

⁸² Behçet Batur, *Dini Çoğulculuk Din İçi Çoğulculuk ve Türkiye*, (Ankara: Astana Yayınları, 2023), 69.

⁸³ Ali Saygılı, *Gençlerin Tüketim Davranışlarını Etkileyen Sosyo-Kültürel Faktörler: Sakarya Üniversitesi ve Kirgizistan – Türkiye Manas Üniversitesi Örneği* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011), 499.

kümesine evrilmektedir. Refah düzeyinin artmasıyla bolluğun da kendi içindeki açmazlarıyla karşılaşılabilir.⁸⁴ Tüketim kültürü ile insanların sadece ticarete konu tutum ve davranışları değil bu yaklaşımın hayatın diğer alanlarına aktarılmasından söz edilebilir. Bir yönüyle insan ilişkileri de tüketim kapsamına girmeye başlamıştır.⁸⁵ Özellikle aile süreçte yarar almakta; boşanma oranları artmakta, şiddet olayları yaşanmaktadır. Üyelerini her türlü olumsuz gelişmeye karşı kalkan oluşturabilecek bir kurum kendisi sorun üreten bir yapıya evrilebilmektedir.⁸⁶ Olumsuz gelecek öngörülerıyla bir yönüyle bu kuruma yaşama hakkının verilmediği görüşler de gündeme getirilmektedir.⁸⁷

Geçmişle kıyaslandığında nüfusun ağırlığının kentlerde yaşadığı, kentte her şeyin ticarete konu olduğu, geçim imkânlarının değiştiği, insan ilişkilerinin zayıfladığı bir vaziyet söz konusudur. Kent; çalışma, eğitim, alışveriş vb. birçok imkânı barındırmasına karşılık olumsuzluklar da ihtiva etmektedir.⁸⁸ Olumsuz yönüyle kent; trafik, hızlı hayat, kirlilik ve yalnızlık gibi birçok zorluğu barındırmaktadır. İnsanı bedensel ve ruhsal olarak yıpratmakta, koşturmacanın içinde ömürler de tüketilmektedir. Bu yönüyle insanların sosyal sermayelerini tükettikleri ve yalnızlığa düştükleri bir zemin var görünmektedir. Arkadaşlık, komşuluk, akrabalık gibi değerler zayıflamakta, insanlar kalabalıklar içinde yalnız kalabilmektedir.

Sanallaşma hayatın merkezi konumunu işgal etmekte, zihinlerde gerçeklik varsayımları oluşturmaktadır. Sanal ve gerçek olan arasındaki geçişler çatışmalara kapı aralamaktadır.⁸⁹ Teknolojisiz bir yaşam öngörülemez, telefonu unutma, internet aşermesi gibi birçok yeni kaygı biçimi de literatüre girmektedir.⁹⁰ Bilgi ve iletişimin çokluğu bilgi kirliliğiyle sonuçlanmaktadır. Çıkar odakları, ulusal ya da uluslararası kuruluşların algı yönetimine dair yürüttükleriyle zihinler bulandırılmaktadır. Özgürlüğün de devreye girmesiyle dönemin karakteristik özelliği olan görecelilik, ölçsüzlük daha da taban bulmaktadır.

Zor hayat koşullarının varlığı, yalnızlık, sanallaşma vb. ile gelecek algısında olumsuzluklarla sonuçlanmaktadır. Geleceğe karamsar bakış; oyunlar, distopik edebiyat ve filmlerle sürekli beslenmektedir.⁹¹ İklim değişikliği, terör olayları vb. hususlar da karamsarlıkla sonuçlanabilmektedir. Kötülüğün en azından görünürliğünün artması ile bu tür gelişmeler birleştirildiğinde anlam arayışları öne çıkmakta, geleceğe karamsar bakılabilmektedir.⁹² Hakların sürekli vurgusuyla her şeyde alınmamış hakkı varmışçasına bir tutum geliştirilebilmektedir. Dini, geleneği ve değerleri özgürlük önündeki engeller olarak görme alışkanlığı evrilebilmektedir.⁹³ Özgürlük sınırsızca yapıp etme olarak tanımlanmaktadır.⁹⁴ Sınırsız iletişim ve bilgi kanallarının varlığı özgürlük ortamını sürekli

⁸⁴ İsmail Demirzen, "Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 98.

⁸⁵ İhsan Çapçoğlu, "Sekülerleşen Toplumda Bireyselleşen Aile", *Turkish Studies* 13/2 (2018), 30.

⁸⁶ İslam Can, "Tarih, Toplum ve Kültür Bağlamında Aile ve Kadın", *Sistematik Aile Sosyolojisi*, ed. Mustafa Aydın (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), 217.

⁸⁷ Mehmet Zeki Duman, "Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/4 (2012), 49-50.

⁸⁸ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. K. Şipal (Ankara: Say Yayınları, 2019), 23.

⁸⁹ Mustafa Merter, "Cep Telefonu Bağımlılığı ve Nefs Psikolojisi", *Maneviyat Psikolojisi IV. Gençliğin Durumu ve Gelecek*, ed. Mustafa Atak (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020), 29.

⁹⁰ Şükrü Balcı - Enes Bal, "Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMO) ile Akıllı Telefon Bağımlılığı İlişkisinde Kullanım Süresinin Aracılık Rolü", *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 6/2 (2022), 112.

⁹¹ Halil Yasin Tamer, "Dijitopya: Teknoloji, Yönetim ve Emek Bağlamında Ütopya ve Distopyalar Üzerine Bir İnceleme", *Kaytek Dergisi* 4/1 (2022), 32.

⁹² İbrahim Gürses - Yasin Kuruçay, "Ergenlerde Anlamsızlık ile İlgili Problemlere Dinin Etkisi Üzerine Değerlendirmeler", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 104.

⁹³ Altuğ Ortakçı, "Hâlâ Yapıyorlar" Elektronik Kültür Ortamında Gelenekselin Ötekileştirilmesi (İnternet Gazeteleri Örneğinde) Gençlik ve Kültürel Mirasımız, ed. Bekir Şişman - Muhittin Düzenli (Samsun: Ceylan Ofset, 2014), 75.

⁹⁴ Yusuf Kaplan, "Dijital Medya ve Özgürlük Problemi", *TRT Akademi* 1/2 (2016), 661.

beslemektedir. Özgürlük olarak ortaya konanlar sıradanlaşmakta ve değer değişimlerine kapı aralayabilmektedir.

Nihayetinde okulların; ibadet, sosyalleşme, eğitim, sosyo-kültürel etkinlikler gibi alanlarda bu değerler dizisinden etkilenmesi kaçınılmazdır. Bunun bir sonucu olarak değer, işlev ve okullara bakış hususlarında algı değişimleri yaşanmaktadır. İmam hatip okullarının sadece meslekle sınırlı algılanması bu değerler dizisiyle irtibatlı okunabilir. Burada postmodern dönemde yaşayan insanların istek, arzu ve beklentileri ile okulların özelliklerinin birbirine yaklaştırılması gerektiğinden hareket edilebilir.

2.2. Dine Yönelik Yaklaşımlar

Dünya-ahiret dengesinde eğilimin dünya hayatına yöneldiği değişimler yaşanmaktadır. Bugün için dünyaya indirgenmiş bir din ve daha fazla değer bulmuş bir dünya tanımlamasını yapmak mümkün görünmektedir.⁹⁵ Bu tanımlamayla bağlantılı olarak sekülerleşme; seküler ile kutsalın kutuplaşması olarak değil, inançla modernleşme arasında derin bir uygunluk yönüyle de ele alınabilmektedir.⁹⁶

Bu dönemde dinin ticarete konu edildiği görülmektedir.⁹⁷ Dini konular kitle iletişim araçlarında; bu araçların diliyle gündeme getirilmektedir. Bu yönüyle tüketime konu edilmekte, izlenme kaygısıyla var olduğundan daha farklı ele alınabilmektedir. Dijital ortamlardaki bilgi kirliliği dini konularda da öne çıkmaktadır. Kötülük problemi, din bilim ilişkisi, kader, din ve kadın vb. başlıklarda olumlu ya da olumsuz çok fazla bilginin varlığı zihinleri bulandırabilmektedir.⁹⁸ Din, gelenek ya da değerleri karşıya alan hususlar kısa, çarpıcı, manipülatif içeriklerle sunulmakta ve etkileyciliğini artırmaktadır. Beğenilme, paylaşılma ve izlenme ile doğruluk değeri arasında ilişki kurulabilmektedir. Çok izlenmesi ya da paylaşılması o içeriği daha da öne çıkarmaktadır.

Dine yaklaşımlar da çeşitlenmektedir. Dünyanın geleneksel toplum yapısının ürettiği içerik, savunu, temellendirme vb. hususlar bugün için yeterli görülmemektedir. Bugünün hâkim bir unsuru olarak bireycilik dini alanda da karşılığını bulmaktadır.⁹⁹ Bu yönüyle toplumsallıktan sıyrılan bireyselleştirilmiş din anlayışlarından söz etmek mümkündür.¹⁰⁰ Tek bir dinin birçok yorumunun ya da farklı dini grupların varlığı çelişki olarak sunulabilmektedir. Diğer yandan tarihi kökeni olsun ya da olmasın, popüler kültürün ihtiyaç duyduğu yeni dini gündemler, dini gruplar üzerinden oluşturulmaktadır. Bu gruplar marjinal bile olsalar görünürlüklerini artırma çabası göstermektedirler.¹⁰¹ Deizm, apeteizm, neopaganizm gibi birçok din, inanç ya da felsefi yaklaşım gündeme sokulmaktadır. Terör örgütlerinin din adına hareket ettiklerini iddia etmeleri de önemli sorun alanlarından. Dini temsil eden grupların yaptığı hatalar, işledikleri suçlar da dine yönelik yaklaşımı etkileyen hususlardandır.

Dine dair yaklaşımlar yalınlaştırıldığında olumlu ve olumsuz ikili bir bakış açısı görülebilir. İlkine göre din zayıflamakta, din adamı figürü de bunun sonuçlarından olumsuz

⁹⁵ Ziyaeddin Kırboga, *Toplumsal Tezahürleri Bağlamında Zihniyet Değişimi ve Din*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016, 116.

⁹⁶ Ali Köse, "Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme", *Laik Ama Kutsal*. ed. Ali Köse (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006), 18.

⁹⁷ Demirzen, "Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi", 108.

⁹⁸ Mehmet Malkoç, "Gençliği Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2019), 255-257.

⁹⁹ Mehmet Ali Aydemir - Erhan Tecim, "Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28 (2012), 46.

¹⁰⁰ Behçet Batur, "Toplumsaldan Bireysele: Modern Toplumda Dinin Görünümü", *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 4/3 (2020), 104.

¹⁰¹ Gamze Gürbüz - Hasan Hüseyin Aygül, "Araştıran Uyanışa, Şifadan Estetiğe Yeni Çağ İnançları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/43 (2021), 44.

etkilenmektedir.¹⁰² İslam'a yaklaşım ve yorumlarda çeşitliliğin artması, bireysel ve toplumsal sekülerleşmenin varlığı, din kurumunu ve dini önderliği de olumsuz etkilemektedir. Bu gelişmelerin gelecekte etki gücü giderek de artacaktır.¹⁰³ Dini inanç ve pratiklerin modern yapıda görünürlüğü azalmaktadır.¹⁰⁴ Herhangi bir dine bağlı olmadığını söyleyen insan sayısı görece artmaktadır. Dine karşı getirilen argümanlarda dinin toplumsal hayattaki yeri kabul edilebilir genel ilkelerle sorgulanmaktadır. Örneğin çevre hareketi, insan hakları, kadın hakları, toplumsal cinsiyet, hayvan hakları gibi alanlarda aktivistler; dünyanın dinlerde vaaz edildiği gibi insana bahşedildiği yaklaşımına karşı çıkmaktadırlar. Ataerkillik, devlet ve din bu yönüyle cepheye alınan kurumlar görünmektedir.¹⁰⁵ Olumlu görüşte ise modernleşme karşısında erimek yerine geleneksel değerlerin, modernleşme ile etkileşimi sonucunda güçlenip yaygınlaşacağı öngörülmektedir. İçinde bulunduğumuz dönem dinin ya da dini aktörlerin yeniden canlanması olarak da isimlendirilebilmektedir. Bu dönem post sekülerizm olarak nitelenmektedir.¹⁰⁶ Dinin tüm sosyo-kültürel değişimlere rağmen varlığını koruduğu ve korumaya da devam edeceği öngörülmektedir. Dindarlaşma ve sekülerleşmenin yanyana görülebildiği bir vaziyet resmedilmektedir.¹⁰⁷ Dindarlık sosyal olaylara göre belli sosyal kesimlerde artmakta veya eksilebilmektedir.¹⁰⁸ Buradan hareketle imam hatip okullarının bu gelişmelerden olumlu etkilendiğinden söz etmek de mümkün görünmektedir.

3. YARIN ÖNGÖRÜLERİ

3.1. Gelecek Öngörülerini ve Eğitime Yansımaları

Geleceğin bugünden farklı olacağı genel kabul gören bir husustur. Değişimi tetikleyen unsurlar; artan bilgi, eşitsizlikler, küresel sorunlar, teknoloji, iş dünyası olarak ele alınmaktadır. Beyin gücüne dayalı işletmelerin artması, kas gücü işlerini robotların yapması öngörülmektedir.¹⁰⁹ Geleceğe dair öngörülerde distopik yaklaşımlar hâkim olsa da müspet bakışlar da vardır. Somut bir teknolojik gelişim olarak yapay zekânın, refahın ve konforun arttığı bir yaşam sunacağı, hayatı kolaylaştıracağı ve nitelikli hale getireceği öngörülmektedir.¹¹⁰ Daha fazla boş vakit sosyalleşmeye imkân sağlayacak, kalan vakit ise kişisel gelişim için kullanılabilir.¹¹¹ Bu yönüyle savaş, göç, eşitsizlikler, çevre felaketlerinin olduğu bir dönemde gelecek için ideal bir hayat kurgulayabilmek umudun varlığı olarak okunmaktadır.¹¹²

Gelecek için; VUCA toplumu nitelemesi de kullanılmaktadır. Belirsiz, karmaşık, değişken ve muğlak bir yapıdan söz edilmektedir.¹¹³ Güvenlik risklerini önlemek için yapay

¹⁰² Behçet Batur, "Türkiye'de Modernleşme, Din ve Din Adamlığı", *Turkish Studies International Periodical for the Languages* 10/10 (2015), 198.

¹⁰³ Batur, "Türkiye'de Modernleşme, Din ve Din Adamlığı", 198.

¹⁰⁴ Gürbüz - Aygöl, "Arayıştan Uyanışa, Şifadan Estetiğe Yeni Çağ İnançları", 44.

¹⁰⁵ Önder Küçükural - Kurtuluş Cengiz - Mehmet Ali Başak, "Türkiye'de Lâdinî (nonreligious) Arayışları Çalışmak: Dinden Uzaklaşma ve Ayrılma Eğilimlerine Dair Kavramsal Bir Çerçeve Önerisi", *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 23/1 (2023), 446-447.

¹⁰⁶ Emel Çokoğullar, "Post-Sekülerizm Tartışmaları: Yeni Olan Ne?", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2022), 61.

¹⁰⁷ Mustafa Derviş Dereli, "Kurgu İle Ütopya Arasında: Habermas'ın Dine Yaklaşımında Değişim ve Post-Seküler Toplum Projesi", *Bilimname* 47 (2022), 329.

¹⁰⁸ Semih Sağır, "Din-Toplum İlişisine Dair Az Bilinenler; Recep Şentürk'ün Yeni Din Sosyolojileri Adlı Kitabının Tahlili", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 12 (2022), 161.

¹⁰⁹ Tuğba Özışık - Begüm Erdil Şahin, "Endüstri 4.0 Teknolojilerinin İş Gücü ve İşin Geleceğine Etkileri", *Journal of Life Economics* 9/2 (2022), 93.

¹¹⁰ Er vd., "Toplum 5.0 Sürecinin Gelişimi ve Eğitime Etkisinin Değerlendirilmesi", 57.

¹¹¹ Ercan Öztemel, "Yapay Zeka ve İnsanlığın Geleceği", *Bilişim Teknolojileri ve İletişim*, ed. Muzaffer Şeker vd. (Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2020), 112.

¹¹² Zeynep Eren, "Toplum 5.0 ve Dijital Dünyada Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim 5.0", *Dijital Dönüşüm ve Süreçler*, ed. Deniz Akçay - Eren Efe (İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, 2020), 202.

¹¹³ Tuğba Zengin, "Eğitim 4.0: Eğitimin Geleceği Tartışmalarının Neresindeyiz?", *Türkiye Eğitim Dergisi* 7/1 (2022), 331.

zekâ ve büyük verinin sınırsız bir gözetimi getirebileceği öngörülmektedir.¹¹⁴ Özgürlüğün feda edildiğinde eşitlikçi ve mükemmel bir düzenin oluşturulabileceği düşüncesi distopyalarda karşılık bulmaktadır.¹¹⁵

Teknolojiyle birlikte işsizlik ve nitelikli işgücü sorun alanlarına girecektir.¹¹⁶ İşgücü dönüşümü yaşanmazsa gelir uçurumu da artabilecektir.¹¹⁷ Teknoloji bağımlılığı, siber zorbalık, çevrimiçi tehdit alma, dikkat eksikliği gibi hususlar bu çerçevede ele alınabilir.¹¹⁸ Gelişmelerden yaş, cinsiyet, toplumsal grupların etkilenme düzeyleri de farklı olacaktır. Yetişkinlere nispeten bebek, çocuk ve gençlerin etkiye açık oluşları öne çıkmaktadır. Teknolojinin yoğun kullanımının düşünme yetisini köreltme, değer duygusunu zayıflatma, sosyalleşmeye engel olma, iletişimi zayıflatma, zaman israfı, yalnızlaştırma, gerçeklik duygusunu sarsma, bağımlılık oluşturma, beslenme alışkanlığını bozma gibi çoklu sonuçlarından bahsedilebilir.¹¹⁹

Gelecekle ilgili odak kavram teknolojidir. Eğitimin bu odak kavrama daha da yaklaştırılacağı kestirilebilir. Bu yaklaştırma eğitime yeni işlevler yüklenme anlamı taşımaktadır. Eğitimin amacı, işlevi ve süreci gibi tüm bileşenleri bu değişimden etkileneyecektir. Teknolojinin eğitimi kökten değiştirebileceği, sorunlara çözüm olacağı beklentisi internetle birlikte geçmişte de vardı. Bu bakımdan teknolojinin birçok değişimi beraberinde getirebileceği, fırsat ve tehditler içerdiği öngörülebilir.¹²⁰ Zaman ve mekân gibi sınırları da aşan evrensel, ortak ve sınırları olmayan, öğrenen merkezli bir eğitim söz konusudur. Mobil öğrenme, çevrim içi ve senkron eğitim, kodlama eğitimi ve kendi kendine öğrenme gibi öğrenme yaklaşımları öne çıkmıştır.¹²¹ Kitlesele eğitimin ilköğretimde devam edeceği; yapılan bina, kullanılan saat, erişim için harcananlar dikkate alındığında sistemin bu şekilde devam etmeyeceği değerlendirilmektedir.¹²² Örgün ya da yaygın eğitim arasında melez yeni okul modellerinin geliştirilmesi de beklenmektedir.¹²³

Geleceğin belirsizliği eğitimin belirsizliğiyle de irtibatlandırılabilir. Eğitimden; mevcut olmayan işe ve mesleklere, geliştirilmemiş teknolojilere, beklenmeyen sorunlara öğrencileri hazırlaması beklenmektedir. Eğitime dair gelecek öngörülerine bakıldığında eğitim ile üretim arasında var olagelen ilişki daha da yoğunlaşmaktadır. Nihayetinde her endüstriyel devrimde emek piyasası derinden etkilenmektedir. Üretimin insansız ya da daha az insanla devam ettirileceği bir teknoloji hedeflenmektedir. Nihayetinde teknolojiye ayak uydurabilecek bireylerin yetiştirilmesi gerekmektedir.¹²⁴ Farklı bir bakış açısıyla yeni ekonominin lokomotif yüksek becerilere sahip insan olarak görülmektedir. Bunun yolu da eğitimden geçmektedir.

Bilgi toplumu, neo liberal politikalar gibi etmenlerle uluslararası kuruluşların ve çok uluslu şirketlerin eğitimde belirleyiciliği öne çıkmaktadır. Bu gruplarca yeni eğitim anlayışı

¹¹⁴ İbrahim Akboğa, "Süper Akıllı Toplum: Fütürizm ve Dijital Kültür", *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 7 (2021), 1858.

¹¹⁵ Fikri Gül – Birol Soysal, "İktidar ve İdeoloji Bağlamında Distopyalarda Eğitimin Fonksiyonu: George Orwell'ın 1984 Örneği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7/4 (2020), 2778.

¹¹⁶ Özışık – Şahin, "Endüstri 4.0 Teknolojilerinin İş Gücü ve İşin Geleceğine Etkileri", 94.

¹¹⁷ Berrin Bayburt – Figen Eğin, "Teknoloji ve Sanayideki Gelişmelerin Yansımaları Olarak Eğitim 4.0", *BEYDER* 16/2 (2021), 151.

¹¹⁸ Zengin, "Eğitim 4.0: Eğitimin Geleceği Tartışmalarının Neresindeyiz?", 333-334.

¹¹⁹ Vefa Taşdelen, "Dijital Çağda Çocuk ve Felsefe", *Eğitimde Yeni Sorunlar ve Cevaplar* ed. Halil İbrahim Özok (Palme Yayınevi, Ankara, 2022), 23.

¹²⁰ Aslıhan Kocaman Karoğlu, "Toplum 5.0 Sürecinde Türkiye'de Eğitimde Dijital Dönüşüm", *Üniversite Araştırmaları Dergisi* 3/3 (2020), 156.

¹²¹ Er vd., "Toplum 5.0 Sürecinin Gelişimi ve Eğitime Etkisinin Değerlendirilmesi", 57.

¹²² Levent Erden, Röportaj: Recep Orhan – Şeyma Sıtkı Böyük, "Dünyanın Yönetim Şekli Artık Algoritmokrasidir", *TRT Akademi* 8/17 (2023), 433.

¹²³ Ahmet Aypay – Murat Özdemir, "Güncel Eğilimlerden Hareketle Gelecek Eğitim Politikalarına Yönelik Çıkarımlar", *İnsan&İnsan* 27 (2021), 43.

¹²⁴ Edagül Çoban – Hasan Uzun, "Endüstri 4.0'ın Eğitim Alanına Etkileri", *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 6/1 (2022), 117.

beceri ve yetkinlik odaklı tanımlanmaktadır. Problem çözme, eleştirel düşünme, hayal kurma, yenilik, yaratıcılık, girişimcilik, iletişim ve işbirliği, farklılıklara saygı gibi unsurlar öne çıkarılmaktadır. Bilginin teorik kısmından çok üretimde yarattığı katma değere önem verilmektedir. Kavramsallaştırmalar da burayla irtibatlı durmaktadır.¹²⁵ Sıklıkla kullanılan 21. yüzyıl becerileri üst başlığında belirlenen eğitim yaklaşımı bunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir.¹²⁶ Küresel piyasaların tercih ettiği beceriler öne çıkarılmaktadır. Fon kaynağı uluslararası kuruluşlar da yeni eğitim anlayışının geliştirilmesi ve kontrol edilmesiyle ilgilenmektedirler. Dolayısıyla uluslararası sınavlar, raporlar gibi araçlarla eğitime yön verilmektedir. Ekonomik kalkınma düzeyi ile bu sınav sonuçları arasında ilişki kurulmaktadır. Gelişmiş ülkelerin standart ve uygulamaları da referans gösterilerek yeni eğitim anlayışı güçlendirilmekte, maddi desteklerle küresel düzeyde de pazarlanmaktadır.¹²⁷ Bilgi sermaye gücü yaratmakta; eğitimin üretime yön verme gücü de artmaktadır. Bu anlamda felsefi bir bakış ya da belli bir insan tasavvuru yerine küresel sorunlar ve toplumsal kalkınmanın merkeze alındığı görülebilmektedir. Temelinde bir eğitim felsefesi değil piyasa koşullarının talepleri yer almaktadır.¹²⁸

3.2. Eğitimden Beklenen Birey ve Öne Çıkan Becerileri

Gelecek eğitimin beceri ve yetkinlik merkezli olacağı öngörülmektedir. İş dünyasının ihtiyaç duyduğu beceri ve yetkinlikler öne çıkarılmaktadır. Dijitalleşme ile birlikte hangi beceriler nasıl kazandırılmalı buna odaklanılmaktadır.¹²⁹ Diploma ve sertifikaların iş dünyası için yeterli olmayacağı da kestirilmektedir. Yetkin olma, uzmanlaşma, değişen şartlarda performans sergileyebilme tercih nedeni olacaktır.¹³⁰ Diploma sonrası sertifika değil bütünsel bakan, çoklu yeteneği ve disiplinden gelen insanlardan bahsetmek gerekecektir. Eğitimin buna kaynaklık edebilmesi beklenmektedir.¹³¹ Bu anlamda sürdürülebilir kalkınma, yaratıcılık, inovasyon, eleştirel düşünme, teknoloji okuryazarlığı, küresel vatandaşlık, iletişim ve işbirliği becerilerinin öne çıktığı değerlendirilmektedir.¹³² Hızlı dönüşüm, yapay zekâ, otomasyon gibi değişimlere uyum sağlayacak robotlarla işbirliği yapabilecek bireyler yetiştirmek gerekmektedir.¹³³

Bilgiye erişimin kolaylaşması eğitimi bilgi aktarımından ibaret olmadığıyla irtibatlandırılmaktadır. Dolayısıyla öğrencinin potansiyelinin keşfi ve becerilerinin geliştirilmesine odaklanılmaktadır.¹³⁴ Bilgiyi depolama yerine karşılaştığı soruna uygulayabilen, proje üretebilen, yeterlilikleriyle rekabete girebilen ve ayakta durabilen bir birey yetiştirilmesi öngörülmektedir.¹³⁵ Program ve yöntem bakımından ele alındığında ise öğrenci merkezlilik dolayısıyla öğrencinin tanınması ve anlaşılması öncelenmektedir. Eleştirel düşünme, bireysel düşünme ve etkileşimli öğretim yöntemleri öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım müfredat yerine probleme dayalı ve uygulamalı eğitimi ve öğretim yöntem ve tekniklerini beraberinde getirmektedir. Şimdi öğren sonra kullan yerine tam zamanında öğrenme değerli görülmektedir.¹³⁶ Disiplinlerarası programlar, bireyselleştirilmiş eğitim, zaman ve yer esnekliği, esnek programlarla çok yönlü gelişme ve dolaşım desteklenmektedir.

¹²⁵ Uçak - Erdem, "Eğitimde Yeni Bir Yön Arayışı Bağlamında "21. Yüzyıl Becerileri ve Eğitim Felsefesi"", 88.

¹²⁶ Sibel Yalı, "21. Yüzyıl Becerileri Perspektifinden Tarih Eğitiminin Yönü", *İnsan&İnsan* 27 (2021), 226.

¹²⁷ Uçak - Erdem, "Eğitimde Yeni Bir Yön Arayışı Bağlamında "21. Yüzyıl Becerileri ve Eğitim Felsefesi"", 88.

¹²⁸ Uçak - Erdem, "Eğitimde Yeni Bir Yön Arayışı Bağlamında "21. Yüzyıl Becerileri ve Eğitim Felsefesi"", 89.

¹²⁹ Zühal Topçu - Mehmet Sezai Türk, "Dijital Çağda Yükseköğretimin Geleceği", *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* V/2 (2020), 225.

¹³⁰ Zengin, "Eğitim 4.0: Eğitimin Geleceği Tartışmalarının Neresindeyiz?", 330-331.

¹³¹ Erden, "Dünyanın Yönetim Şekli Artık Algoritmokrasidir", 434.

¹³² Sema Aydın Ceran, "21. Yüzyıl Becerileri Bağlamında Fen Eğitiminin Bugünü ve Geleceği: Türkiye Perspektifinde Bir Analiz", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10/4 (2021), 3211.

¹³³ Zengin, "Eğitim 4.0: Eğitimin Geleceği Tartışmalarının Neresindeyiz?", 334.

¹³⁴ Uçak - Erdem, "Eğitimde Yeni Bir Yön Arayışı Bağlamında "21. Yüzyıl Becerileri ve Eğitim Felsefesi"", 88.

¹³⁵ Metin Aşçı vd., "Türkiye'de 2050 Yılına Yönelik Öğretmen Yetiştirme Programlarına İlişkin Senaryolar", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18/Eğitim Bilimleri Özel Sayısı (2021), 5109.

¹³⁶ Aypay - Özdemir, "Güncel Eğilimlerden Hareketle Gelecek Eğitim Politikalarına Yönelik Çıkarımlar", 43.

Öğrencilerin seçim yapabileceği müfredat ve araçlar, proje bazlı öğrenme, sahada öğrenme, veri yorumlama, akran ve öz değerlendirme yanında çeşitlilik, esneklik, dayanıklılık, uyarlanma yeteneği gibi boyutların da katıldığı bir eğitim kurgulanmaktadır.¹³⁷

Bilişim derslerinde teknoloji yerine teknoloji ile entegre edilmiş müfredatların geliştirilmesi öngörülmektedir. Teknolojinin dinamiklerinde var olabilmek algoritmik düşünme, dijital yeterlilik, teknolojiyi kullanma, kodlama gibi kazanımlar eğitim müfredatında yer almak durumundadır.¹³⁸ Dijital çağda öz beceri ve öz niteliği artırma çabaları da öne çıkmaktadır. Kendi kendine öğrenme, kendi kendini geliştirme, kendi kendini motive etme, kendi kendini iyileştirme gibi kavramlar bu kapsamda değerlendirilebilir. Bireysel otonomi için düşünme gücü, değer duygusu, vicdani hasletlere atıflar yapılmaktadır.¹³⁹

Yönetici ve öğretmenlerin teknoloji yeterlilikleri yönüyle öğrencilerden geri kalmamaları gerekmektedir.¹⁴⁰ Öğretmenlerin eğitim ve teknoloji alan yeterliliklerinin sentezi durumundaki “teknopedagoji eğitim yaklaşımını” benimsemeleri de gündeme getirilmektedir.¹⁴¹ Diğer yandan uzman, profesyonel, sanatçı, zanaatkâr, akran, gönüllü ve ebeveyn gibi kişiler eğitimde öğretmenin yanında kadroya dâhil edilmeyi beklemektedir.¹⁴² Bu yönüyle yeni nesil öğretmen; yol gösteren, teknolojiye hâkim, yetkin, yenilikçi, gelişime açık, çağa ayak uyduran özellikleriyle öne çıkacaktır.

Yapay zekânın eğitim süreçlerine dâhil olacağı da kestirilebilir. Yapay zekâ, öğretmen olması senaryosunda öğrenciyi çok yönlü tanıma, bireyselleştirilmiş eğitim, nesnel değerlendirme ve sürekli güncelleme gibi olumlu özelliklere sahiptir.¹⁴³ Endişeler ise veri güvenliği, psikolojik ve pedagojik yaklaşım, görünüm, güven, rol model, din ve kültür öğretimi ve benimseme gibi hususlarla çevrelenmektedir. Yönetici olması durumunda ise veriye dayalı planlama, eşitlik, kaynakların etkin kullanımı, fırsat ve tehditlerin dikkate alınması, disiplin gibi alanlarda daha etkili olması beklenmektedir.¹⁴⁴ İnsan ve çevre ile iletişim, ansızın gelişen olaylar, güvenlik ve manipüleye açıklık, sürekli izleme ve sıkıyönetimle hapisane havası oluşturma gibi yönleriyle uygun görülmemektedir. Tüm bunlara rağmen insani özelliklerini tamamlayan bir yapay zekânın öğretmen ve yöneticilerin yerini alması ileri iddiaları da yapılabilmektedir.¹⁴⁵

SONUÇ

İmam hatip okulları gelenekten beslenen modern eğitim kurumlarıdır. Bugünü yaşayan, toplumdan ayrıışmayan ama kendine has özellikleri de olan yapılardır. Okullarla ilgili politik ve ideolojik bir dilden uzak, eğitimin merkezde olduğu bir duruş belirlenmelidir. Okulların tarihini kazanma-kaybetme perspektifinde okumamak gerekmektedir. Nihayetinde alınan kararlar, uygulamalar olduğu gibi korunmamış yüzyıllık dönem içinde değişikliklere gidilebilmiştir.

İmam hatip okulları üniversiteye hazırlığın merkezde olduğu, din eğitiminin alındığı görece daha düşük oranlarda ise mesleki eğitim için tercih edilen eğitim kurumlarıdır. Bu yönüyle akademik, mesleki ve dini alanda talepte bulunan öğrencilere karşılık verilebilmelidir. Salt akademik başarı üzerinden bu okulları kıyaslamak fonksiyonları

¹³⁷ Eren, “Toplum 5.0 ve Dijital Dünyada Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim 5.0”, 202-203.

¹³⁸ Bayburt – Eğin, “Teknoloji ve Sanayideki Gelişmelerin Yansıması Olarak Eğitim 4.0”, 151-152.

¹³⁹ Taşdelen, “Dijital Çağda Çocuk ve Felsefe”, 24.

¹⁴⁰ Duygu Elvan – Halil Mutlubaş, “Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinde Teknolojinin Kullanımı ve Teknolojinin Sağladığı Yararlar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4/6 (2020), 107.

¹⁴¹ Zengin, “Eğitim 4.0: Eğitimin Geleceği Tartışmalarının Neresindeyiz?”, 332.

¹⁴² Aypay – Özdemir, “Güncel Eğilimlerden Hareketle Gelecek Eğitim Politikalarına Yönelik Çıkarımlar”, 43.

¹⁴³ Münevver Çetin - Abdussamet Aktaş, “Yapay Zekâ ve Eğitimde Gelecek Senaryoları”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18/Eğitim Bilimleri Özel Sayısı (2021), 4255.

¹⁴⁴ Çetin - Aktaş, “Yapay Zekâ ve Eğitimde Gelecek Senaryoları”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18/Eğitim Bilimleri Özel Sayısı (2021), 4257.

¹⁴⁵ Çetin - Aktaş, “Yapay Zekâ ve Eğitimde Gelecek Senaryoları”, 4258.

nedeniyle doğru olmayacaktır. Diğer yandan öğrencilerin ağırlığı din eğitimi ve üniversiteye hazırlık için gelmektedir. Bu durumun müfredata yansıtılması gerekmektedir. Birbirini tekrar eden konuları içeren dersler birleştirilmeli, içerik sadeleştirilmeli, ders süreleri azaltılmalıdır. Okulların vizyonunda var olan toplumsal duyarlılıklarda çeşitliliğe gidilmelidir. Birlik-beraberlik, maddi manevi dejenerasyon, çevre kirliliği, yardımlaşma vb. ortak alanlara yönelik bir yaklaşım esas alınmalıdır. Erdemin öne çıkarıldığı sosyal projelere, gönüllülük çalışmalarına yer verilmelidir.

Tarihsel süreçte siyasi tercih, katsayı vb. gerekçelerle kapanma, açılma, artış vb. farklı durumların yaşandığı unutulmamalıdır. Okul, öğrenci sayılarındaki artış diğer okul türleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Yeni bir kurgu için akredite olmuş, kalite standartları belirlenmiş bir programla dünyaya açılım sağlanması yerinde olacaktır. Bu yönüyle maarife bağlı okullardan ve uluslararası imam hatip okullarından elde edilen tecrübeden yararlanılmalıdır. Ulusal ve özellikle uluslararası alana yönelik daha üst düzeyde başarılar hedeflenmelidir. Gelecek vaad eden kodlama, yapay zekâ gibi teknoloji ile ilgili alanlara yönelik çalışmalara ağırlık verilebilir. Öğrenci memnuniyet oranlarının artırılması öncelikli konulardan biri olmalıdır. Öğüt ortamı yerine öğrencinin istek ve görüşlerinin de dikkate alındığı bir atmosfer oluşturulabilir. Eğitimde kilit unsur öğretmendir, dolayısıyla bu alana daha çok yatırım yapmak gerekmektedir. Meslek dersleri ve öğretmenliğine dair düzenlemelere de ihtiyaç var görünmektedir.

İmam hatip okulları için bugünün değerler dizisini dikkate alan bir yaklaşım geliştirilmelidir. Sekülerleşmenin varlığı dine karşıt bir duruşa karşılık gelmemektedir. Bu anlamda dünyanın geçiciliği, ahiret hayatı için dünyanın önemi, birey ve toplumlar bağlamında tarihi bilgiler, ölüm, kabir gibi kavramların farklı üslupla ele alınması gerekmektedir. Tüketim kültürüne yönelik olarak şükür, kanaat, israf, yardımseverlik gibi hususlar öne çıkarılabilir. Sınırsız bilginin aslında kirliliği de beraberinde getirdiği gözden kaçırılmamalıdır. Dolayısıyla doğru bilgi ve bunun erişiminin eğitim müfredatında yer alması gerekecektir. Öğretim programları birey merkezli hazırlansa bile toplumsal duyarlılık korunmalıdır. Aile, akraba, komşu, arkadaşlık gibi sosyal ilişkilere teşvikin ötesinde yer verilmelidir. Din ve ahlakın çerçevesini çizdiği özgürlük tanımlamaları, uygulamaları ile özgürlüğe yönelik yaklaşımlar geliştirilmelidir. Nihayetinde din ve ahlaktan beslenerek insanın merkezde olduğu teknolojinin araçsallaştırıldığı bir bakış açısına ihtiyaç vardır.

Popüler kültür her zaman için aktüel konular üretecektir. Birlikte yaşam, çok kültürlülük gibi kavramlar önemsenmelidir. Sabiteler yer almakla birlikte insanın varlığının çeşitliliği de beraberinde getireceğinden hareket edilmelidir. Bu yönüyle dini konularda da geçici gündemler oluşturan marjinal akımların varlığı heyecanla değil makuliyetle karşılanmalıdır. Bu geçici gündemler için cevaplar oluşturulmalı fakat merkezi bir konum verilmemelidir.

Kent hayatı açısından hız, hayatı görmezden gelmeyle eşdeğerdir. Kent hayatının zorluklarına yönelik bir bakış açısının ikamesi gereklidir. Öğrenciler tabiatla sıklıkla buluşturulmalı, gönüllülük-sosyal sorumluluk çalışmaları ile tabiatın iyileştirilmesine yönelik hedefler belirlenmelidir. Yalnızlaşma, bireycilik, kent hayatı vb. hususların anlam arayışını artırdığından da hareket edilebilir. Değerlerin değersizleştirildiği bir minvalde insanın buna ihtiyacına yönelik de temellendirmelere ihtiyaç var görünmektedir. Bu yönüyle okullarda din, ahlak ve değerlerin hayata kattığı anlama yer verilmelidir.

Gelecek öngörülerini, imam hatip okulları özelinde ele alınsa da eğitimin tamamını etkileyen özelliği haizdir. Odak kavramın teknoloji olduğu görülebilmektedir. Teknolojiye "her şey" anlamı yüklenmemeli, değersiz de görülmemelidir. Hayatı kolaylaştırdığı gibi zorlaştıracığı hususların da varlığı gözden uzak tutulmamalıdır. Okullarda teknoloji bağımlılığına yönelik erken yaşlardan itibaren önlemler alınması gerekmektedir. Eğitim açısından da teknoloji önemli roller üstlenecektir. Bu yönüyle fırsat ve tehditler içermektedir. Gelecek karmaşıklığı ve belirsizliği de ihtiva etmektedir. Bu, hıza alışmış

nesiller için zor olsa da sabır, teenni, sükûnet gibi değerlerin öne çıkarılmasını gerektirecektir. Nihayetinde gelecekte teknolojiye ayak uydurabilecek bireylerin varlığı önem arz edecektir. Özellikle geleceğin olumsuz algılanmasına yönelik insan iradesi, peygamber kıssaları, ümitvar olma, çalışma gibi kavramlar üzerinden bir bakış oluşturulması gerekecektir.

Eğitim tamamıyla teknolojinin hegemonyasına bırakılmamalı, insan faktörü her zaman için merkezi bir rol almalıdır. Diğer yandan gelecekte, merkezi konumu dolayısıyla teknoloji bilgisine de ihtiyaç artacaktır. Okullarda teknolojiye yönelik ders, içerik, program, proje, sosyal etkinlik gibi tüm alanlarda varlık gösterilmesi gerekecektir. Eğitimde teknolojiden yararlanabilmek için öğretmen ve yöneticilerin buna hazır olmaları sağlanmalıdır. Öğrenmenin zaman ve zemini aşan boyutu da dikkate alındığında öğrenenin merkezde olduğu fakat sabitelerin varlığının da önemsendiği bir yaklaşıma ihtiyaç vardır.

Gelecek öngörülerinde teknoloji sonrasında ikinci odak kavram beceri, yetkinlik ve yeterlidir. Ekonomiyle de irtibatlı olarak sürdürülebilir kalkınma, yaratıcılık, inovasyon gibi kavramlar öne çıkarılmaktadır. Din eğitimi alanında da beceri ve yetkinlik tanımlamalarına ihtiyaç var görünmektedir. Nihayetinde robotların kas gücünden yararlanıldığı piyasaların istediği yüksek becerilere sahip insanlar yetiştirilmesi planlanmaktadır. Bu insanın değerlerine yönelik çalışmalar da gerekli görünmektedir.

Öğrenen merkezli eğitimde öğrencinin potansiyelinin keşfi öne çıkacak, becerilerin nasıl kazandırılacağı gündemde olacaktır. Teori ve pratiğin birlikte öğrenildiği bir süreç yürütülecektir. Her ne kadar programa değil probleme dayalı öğrenmeler öne çıkacağı varsayılsa da melez modellerin daha önemli olduğundan hareket edilebilir. Beceri ve yetkinliklerin genel olarak uluslararası kuruluşlar ve çok uluslu şirketler tarafından belirlendiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu tür eğitim transferlerinde nihai amaç sorgulanmalı, değerlerin varlığı korunmalıdır.

Otonom insan olarak da tanımlanan sadece dış etkilerle hareket etmeyen, iç ve dış etkenleri birlikte ele alan yaklaşımların öne çıkarılması da gerekecektir. Teknolojinin esiri olmamak için kendinden harekete geçebilen bir varlık olarak insanın bu özelliği korunmalıdır. Bireyler kendi değer ve tercihleriyle varlıklarını koruyabilmelidirler. Bu bakımdan bilimsel, felsefi, tarihi ve sanatsal içerik ve etkinlikler de müfredatta yerini korumalı/geliştirilmelidir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*. çev. K. Şipal. Ankara: Say Yayınları, 2019.
- Akboğa, İbrahim. "Süper Akıllı Toplum: Fütürizm ve Dijital Kültür". *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi* 7 (2021), 1835- 1864.
- Akyol, Taha. *Modernleşme Sürecinde Türban*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2008.
- Altıntaş, Emre. *Türkiye'de 2002 Sonrası Din Eğitimi Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.

- Altun, Rıza. "Fen Lisesi ve İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri (Samsun Örneği)". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2015), 195-224.
- Aşçı, Metin - Topal, Temel - Yıldırım, Remzi. "Türkiye'de 2050 Yılına Yönelik Öğretmen Yetiştirme Programlarına İlişkin Senaryolar". *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18/Eğitim Bilimleri Özel Sayısı (2021), 5099-5115.
- Aşlamacı, İbrahim - Karmış, Muhammed. "Okul Yöneticilerine Göre İmam Hatipli Vizyonu Üzerine Nitel Bir Araştırma". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (2020), 59-91.
- Ateş, Sinan. *Cumhuriyet Döneminde Din Politikası ve Din-Siyaset İlişkisi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Ay, Sena. *Velilere Göre İmam Hatip Liselerindeki Din Eğitimi (İstanbul Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Aydemir, Mehmet Ali - Tecim, Erhan. "Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28 (2012), 43-59.
- Aypay, Ahmet - Özdemir, Murat. "Güncel Eğilimlerden Hareketle Gelecek Eğitim Politikalarına Yönelik Çıkarımlar". *İnsan&İnsan* 27 (2021), 27-49.
- Balcı, Şükrü - Bal, Enes. "Gelişmeleri Kaçırma Korkusu (FoMO) ile Akıllı Telefon Bağımlılığı İlişkisinde Kullanım Süresinin Aracılık Rolü". *Medeniyet ve Toplum Dergisi* 6/2 (2022), 103-120.
- Batar, Yusuf. "İmam Hatip Lisesinde Çalışan Rehber Öğretmenlerin Öğrencilerin Beklenti ve Sorunlarına İlişkin Tespitleri". *Mesned: İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2019), 381-423.
- Batur, Behçet. "Türkiye'de Modernleşme, Din ve Din Adamlığı". *Turkish Studies International Periodical for the Languages* 10/10 (2015), 181-200.
- Batur, Behçet. "Toplumsaldan Bireysele: Modern Toplumda Dinin Görünümü". *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 4/3 (2020), 97-106.
- Batur, Behçet. *Dini Çoğulculuk Din İçi Çoğulculuk ve Türkiye*. Ankara: Astana Yayınları, 2023.
- Bayburt, Berrin - Eğin, Figen. "Teknoloji ve Sanayideki Gelişmelerin Yansıması Olarak Eğitim 4.0". *BEYDER* 16/2 (2021), 137-154.
- Bilecik, Sümeyra. "Eğitime Siyasi ve İdeolojik Yaklaşımlar Bağlamında Köy Enstitüleri ve İmam Hatip Okulları". *Mütefekkir* 3/6 (2016), 329-347.
- Bircan, Zeynep. "Yeni Bin Yılın İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Eğitimden Beklentileri ve Teknoloji Kullanımı İle İlgili Görüşleri-Konya Örneği". *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*. Ed. İlhan Erdem, İbrahim Aşlamacı, Recep Uçar. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2017, 471-489.
- Bozan, İrfan. *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri... Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*. İstanbul: Tesev Yayınları, 2007.
- Can, İslam. "Tarih, Toplum ve Kültür Bağlamında Aile ve Kadın". *Sistemantik Aile Sosyolojisi*. Ed. Mustafa Aydın. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013, 215-248.
- Ceran, Sema Aydın. "21. Yüzyıl Becerileri Bağlamında Fen Eğitiminin Bugünü ve Geleceği: Türkiye Perspektifinde Bir Analiz". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10/4 (2021), 3191-3218.
- Ceylan, Şerife. "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Arapça Dersine Karşı İlgilerinin İncelenmesi". *Talim* 6/2 (2022), 136-146.
- Çalışkanoğlu, Şahin. *İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sorun ve Beklentileri (Çorum Örneği)*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Çapçioğlu, İhsan. "Sekülerleşen Toplumda Bireyselleşen Aile". *Turkish Studies* 13/2 (2018), 19-34.
- Çetin, Münevver - Aktaş, Abdussamet. "Yapay Zekâ ve Eğitimde Gelecek Senaryoları", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18/Eğitim Bilimleri Özel Sayısı (2021), 4225-4268.

- Çınar, Fatih. "1924'ten 2000'e Kadar Uygulanmış Olan İmam Hatip Lisesi Öğretim Programlarının Analizi ve Karşılaştırılması". *Milli Eğitim* 197 (2013), 180-208.
- Çınar, Fatih. "İmam Hatip Liselerinden Beklentiler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/60 (2018), 1243-1259.
- Çoban, Edagül - Uzun, Hasan. "Endüstri 4.0'ın Eğitim Alanına Etkileri". *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 6/1 (2022), 97-123.
- Çokoğullar, Emel. "Post-Sekülerizm Tartışmaları: Yeni Olan Ne?". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2022), 43-66.
- Çoşkun, M. Kemal - Şentürk, Burcu. "Gelenekçilikten 'Muhafazakâr Modernliğe': İmam Hatip Okulları Örneği". *Mülkiye* 34/268 (2010), 249-263.
- Demirzen, İsmail. "Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 97-109.
- Dereli, Mustafa Derviş. "Kurgu İle Ütopya Arasında: Habermas'ın Dine Yaklaşımında Değişim ve Post-Seküler Toplum Projesi". *Bilimname* 47 (2022), 303-342.
- Duman, Mehmet Zeki. "Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/4 (2012), 19-51.
- Düzce, Mesut. *Türkiye'de Sivil Din Olgusu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.
- Elvan, Duygu - Mutlubaş, Halil. "Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinde Teknolojinin Kullanımı ve Teknolojinin Sağladığı Yararlar". *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4/6 (2020), 100-109.
- Emiroğlu, Atiye. *Türkiye'de Din Eğitimi Bağlamında İmam Hatip Okulları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.
- Er, Harun - Turan, Saim - Kaymakçı, Selahattin. "Toplum 5.0 Sürecinin Gelişimi ve Eğitime Etkisinin Değerlendirilmesi". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39 (2021), 27-66.
- Erden, Levent. Röportaj: Recep Orhan - Şeyma Sıtkı Büyük, "Dünyanın Yönetim Şekli Artık Algoritmokrasidir". *TRT Akademi* 8/17 (2023), 428-446.
- Eren, Zeynep. "Toplum 5.0 ve Dijital Dünyada Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim 5.0". *Dijital Dönüşüm ve Süreçler*. Ed. Deniz Akçay, Eren Efe. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, 2020, 169-206.
- Erkan, Rüstem - Akçayöz, Harika. "Siyasi İslam Tartışmaları Açısından İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Demokratik Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi". *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 27/2 (2003), 174 - 201.
- Furat, Ayşe Zişan. "2002 Sonrası Türkiye'yi Tanımak/Tanımlamak: Batı Akademisinde İmam Hatip Lisesi Algısı". *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*. Ed. İlhan Erdem, İbrahim Aşlamacı, Recep Uçar. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2017, 99-115.
- Gencer, Nevzat. "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Okul Aidiyet Duygusu (Çorum Örneği)". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (2019), 149-172.
- Genç, Muhammet Fatih. "2023 ve 2071 Türkiye'sinde İmam Hatip Liseleri". *Eğitime Bakış* 35 (2015), 19-24.
- Gül, Fikri - Soysal, Birol. "İktidar ve İdeoloji Bağlamında Distopyalarda Eğitimin Fonksiyonu: George Orwell'in 1984 Örneği". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/4 (2020), 2763-2782.
- Gürbüz, Gamze - Aygül, Hasan Hüseyin. "Arayıştan Uyanışa, Şifadan Estetiğe Yeni Çağ İnançları". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/43 (2021), 19-51.
- Gürses, İbrahim - Kuruçay, Yasin. "Ergenlerde Anlamsızlık ile İlgili Problemlere Dinin Etkisi Üzerine Değerlendirmeler". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 87-111.
- Işık, Zehra. "Bir Öteki Olarak İmam-Hatiplilerin Öteki Algısı ve Ötekine Yönelik Tutumları". *Değerler Eğitimi Dergisi* 20/43 (2022), 65-103.

- İpek, Fatih. "İmam Hatip Lisesi Öğretmenlerinin Mevcut İmam Hatip Müfredatına ve İmam Hatip Liselerinin Geleceğine İlişkin Görüşleri (Konya Örneği)". *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*. Ed: İlhan Erdem, İbrahim Aşlamacı, Recep Uçar. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2017, 549-564.
- Kamburoğlu, Ümmügül Betül. "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Benlik Ve Kurum Algıları: "Öteki" Olmadan "İmam Hatipli" Olmak Mümkün Mü?". *100. Yılında İmam Hatip Liseleri Uluslararası Sempozyumu*. Ed. Recep Kaymakcan vd., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, 373-389.
- Kaplan, Yusuf. "Dijital Medya ve Özgürlük Problemi". *TRT Akademi* 1/2 (2016), 659-680.
- Karaman, Davut. "Yöneticilerine Göre Anadolu İmam Hatip Liselerindeki Program Çeşitliliği ve Proje Okul Uygulamasının Değerlendirilmesi". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11 (2021), 11-38.
- Karaman, Davut. *Mesleki Eğitimin Sorunları Bağlamında İmam Hatip Liselerinde Meslek Dersleri ve Öğretimi Üzerine Bir Analiz*. Ankara: International Symposium on Education and Change, 2021, 65.
- Karasubaşı, Ömer Alper - Akın, Uğur - Yıldırım, Nail. "Öğrenci ve Mezunlarının Perspektifinden İmam Hatip Liselerinin Değerlendirilmesi". *Değerler Eğitimi Dergisi* 18/39 (2020), 65-105.
- Karateke, Tuncay. "2012 Sonrası MEB İstatistiklerinde İmam Hatip Ortaokulları/Liseleri Üzerine Bir Değerlendirme". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10/4 (2021), 3868-3883.
- Karateke, Tuncay. "İmam Hatip Lisesi Son Sınıf Kız Öğrencilerinin Üniversite Yönelimleri: Elazığ İli Örneği". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2020), 221-239.
- Karoğlu, Aslıhan Kocaman. "Toplum 5.0 Sürecinde Türkiye'de Eğitimde Dijital Dönüşüm". *Üniversite Araştırmaları Dergisi* 3/3 (2020), 147-158.
- Kaymakcan, Recep & Aşlamacı, İbrahim. "İmam-Hatip Liseleri Literatürü Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme". *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/22 (2011), 71-101.
- Kırboğa, Ziyaeddin. *Toplumsal Tezahürleri Bağlamında Zihniyet Değişimi ve Din*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.
- Kozacioğlu, Sıla. *Toplum 5.0 ve Yapay Zekâ Bağlamında Gerçekleşen Toplumsal Dönüşümün Sosyolojik Analizi*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Köse, Ali. "Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme". *Laik Ama Kutsal*. Ed. Ali Köse. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006, 11-18.
- Küçükural, Önder - Cengiz, Kurtuluş - Başak, Mehmet Ali, "Türkiye'de Lâdinî (nonreligious) Arayışları Çalışmak: Dinden Uzaklaşma ve Ayrılma Eğilimlerine Dair Kavramsal Bir Çerçeve Önerisi". *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 23/1 (2023), 437-451.
- Malkoç, Mehmet. "Gençliği Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2019), 252-268.
- Mermutlu, Bedri. "İmam Hatip Liselerinin Seküler Açmazı". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 10/38 (2008), 87-98.
- Ay, Mustafa Fatih - Pingov, Nimet Züleyha. "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Kur'an-ı Kerim Dersine Yönelik Motivasyonlarının İncelenmesi". *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (2022), 105-132.
- Merter, Mustafa. "Cep Telefonu Bağımlılığı ve Nefs Psikolojisi". *Maneviyat Psikolojisi IV. Gençliğin Durumu ve Gelecek*. Ed. Mustafa Atak. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020, 16-32.
- Mücahit, Mustafa. " Öğrencilerin Gözüyle İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri ve Meslek Dersleri Öğretmenleri (Sivas İli Örneği)". *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 41/1 (2017), 73-99.
- Ortakçı, Altuğ. "'Hâlâ Yapıyorlar" Elektronik Kültür Ortamında Gelenekselin Ötekileştirilmesi (İnternet Gazeteleri Örneğinde)". *Gençlik ve Kültürel Mirasımız*. Ed. Bekir Şişman, Muhittin Düzenli. Samsun: Ceylan Ofset, 2014, 75-86.

- Özdemir, Şuayip - Karateke, Tuncay. "Öğrencilerin İmam Hatip Liselerini Tercih Etme Nedenleri (Elazığ Örneği)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 5-33.
- Özışık, Tuğba - Şahin, Begüm Erdil. "Endüstri 4.0 Teknolojilerinin İş Gücü ve İşin Geleceğine Etkileri". *Journal of Life Economics* 9/2 (2022), 81-96.
- Özkan, Hülya. "Algı ve Gerçek Arasında İmam Hatip Okulları: Medyada İmam Hatip Okullarının Başarısının Ele Alınışı Üzerine Bir İnceleme". *Talim* 5/4 (2020), 55-70. 69.
- Öztemel, Ercan. "Yapay Zekâ ve İnsanlığın Geleceği", *Bilişim Teknolojileri ve İletişim*. Ed. Muzaffer Şeker vd. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2020, 95-112.
- Öztürk, Kurtuluş. "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin İmam Hatip Lisesi Tercih Nedenleri", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 57 (2023), 27-59.
- Sağır, Semih. "Din-Toplum İlişisine Dair Az Bilinenler; Recep Şentürk'ün Yeni Din Sosyolojileri Adlı Kitabının Tahlili". *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 12 (2022), 159-164.
- Sali, Esra. *İmam Hatip Liselerindeki Kız Öğrencilerin Sorunları ve Beklentileri (İstanbul-Güngören Örneği)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Sarı, Mustafa. "İmam-Hatip Liselerini Tercih Eden Öğrenci ve Velilerin Beklentileri ve Bu Beklentilerin Karşılama Düzeyi". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (2021), 98-120.
- Sarpkaya, Ruhi. "Köy Enstitülerinden Sonra İmam-Hatip Liseleri". *Toplum ve Demokrasi* 2/3 (2008), 1-28.
- Saygılı, Ali. *Gençlerin Tüketim Davranışlarını Etkileyen Sosyo-Kültürel Faktörler: Sakarya Üniversitesi ve Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Sayın, Gülşen. Türkiye'de Laiklik Anlayışı ve Din Eğitimi Uygulamalarına Yansıması (1982-2013). Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Subaşı, Necdet. "İmam Hatip(li)ler Üzerine: Teolojik Birikimin Modern Kaynakları". *Değerler Eğitimi Dergisi* 2/6 (2004), 116-132.
- Tamer, Halil Yasin. "Dijitopya: Teknoloji, Yönetim ve Emek Bağlamında Ütopya ve Distopyalar Üzerine Bir İnceleme". *Kaytek Dergisi* 4/1 (2022), 13-37.
- Tarhan, Hümeysra - Karateke, Tuncay. "Proje Anadolu İmam Hatip Liselerinin Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2021), 481-516.
- Taşdelen, Vefa. "Dijital Çağda Çocuk ve Felsefe". *Eğitimde Yeni Sorunlar ve Cevaplar*. Ed. Halil İbrahim Özok. Ankara: Palme Yayınevi, 2022, 17-24.
- Toker, İhsan - Özcan, Celal. "Laiklik ve Sekülerleşme Bağlamında İmam Hatip Liselerinin Dünü, Bugünü, Yarını". *Eskişen* 35 (2017), 33-50.
- Topçu, Zühal - Türk, Mehmet Sezai. "Dijital Çağda Yükseköğretimin Geleceği". *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* V/2 (2020), 211-229.
- Türköz, Şükrü. "İmam Hatiplilik" Kimliğinin Belirleyici Unsurları". *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 6/6 (2021), 1190 - 1217.
- Türköz, Şükrü. "Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde İmam Hatip Liselerinin Rolü". *Talim* 5/1 (2020), 1-20.
- Türköz, Şükrü. *Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde İmam Hatip Liselerinin Rolü: Mezunlar Üzerine Bir Araştırma*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Tüysüz, Harun - Yiğit, Selim - Kamak, Zafer. "İmam-Hatip Ortaokulu Öğrencilerinin Lise Tercihini Yönelimlerini Etkileyen Faktörler (Kartal İlçesi Örneği)". *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2023), 157-180.
- Uçak, Selim - Erdem, H. Haluk. "Eğitimde Yeni Bir Yön Arayışı Bağlamında "21. Yüzyıl Becerileri ve Eğitim Felsefesi"". *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020), 76-93.

- Yağcı, Alper. "Türkiye'de Bireylerin Sol-Sağ Ayrımına Göre Konumlanışı: Dünya Değerler Araştırması 1990-2018 Verilerinin İncelenmesi". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 10/1 (2022), 21-50.
- Yalçinkaya, Fatma Betül. *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Deneyimleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Yalı, Sibel. "21. Yüzyıl Becerileri Perspektifinden Tarih Eğitiminin Yönü". *İnsan&İnsan* 27 (2021), 209-233.
- Zengin, Mahmut. "Modern Türkiye'de Din ve Eğitim Politikaları Ekseninde İmam Hatip Okulları Üzerine Bir Analiz". *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*. Ed. İlhan Erdem, İbrahim Aşlamacı, Recep Uçar. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2017, 41-55.
- Zengin, Tuğba. "Eğitim 4.0: Eğitimin Geleceği Tartışmalarının Neresindeyiz?". *Türkiye Eğitim Dergisi* 7/1 (2022), 330-334.